

Львівський державний університет внутрішніх справ

Процесуальні можливості досудового розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми

Довідник

Львів
2019

УДК 343.13

П78

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(протокол від 27 березня 2019 року № 8)

Рецензенти:

В. С. Бондар, кандидат юридичних наук, доцент;

І. А. Федчак, кандидат юридичних наук, доцент

Процесуальні можливості досудового розслідування
злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми: довідник /
П78 укл.: А.-М. Ю. Ангеленюк, Ю. В. Гуцуляк, О. В. Захарова
та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 84 с.

ISBN 978-617-511-286-1

Подано матеріал, що охоплює кримінальні процесуальні аспекти розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, а саме: обставини, які підлягають доказуванню, організацію взаємодії слідчого, співробітників оперативних підрозділів з органами державної влади під час виявлення та розслідування цих злочинів, організацію міжнародного співробітництва з компетентними органами іноземних держав під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, загальні положення проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, допиту потерпілих, свідків, обшуку, затримання та допиту підозрюваних, призначення судових експертиз.

Для здобувачів вищої освіти, викладачів вишів і факультетів юридичної спрямованості всіх форм навчання, співробітників практичних підрозділів.

УДК 343.13

© Ангеленюк А.-М. Ю., Гуцуляк Ю. В.,
Захарова О. В. та ін., 2019

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2019

ISBN 978-617-511-286-1

Зміст

Вступ.....	4
1. Обставини, що підлягають доказуванню у провадженнях про торгівлю людьми.....	5
2. Організація взаємодії слідчого, оперативного підрозділу з органами державної влади під час виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми.....	11
3. Організація міжнародного співробітництва з компетентними органами іноземних держав, неурядовими організаціями під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми.....	16
4. Загальні положення проведення негласних слідчих (розшукових) дій і використання їх результатів у кримінальному провадженні.....	23
5. Допит потерпілих.....	40
6. Допит свідків.....	46
7. Обшук.....	54
8. Затримання підозрюваних.....	64
9. Допит підозрюваних.....	72
10. Судові експертизи.....	77
Список використаних джерел.....	83

Вступ

Як свідчить слідча практика, виявлення та розслідування фактів торгівлі людьми потребує значних людських і матеріально-технічних ресурсів правоохоронних органів. Якісне документування цих злочинів вимагає від слідчого компетенції у питаннях обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, організації взаємодії зі співробітниками оперативних підрозділів, органами державної влади у разі виявлення та збирання доказів учинення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, міжнародного співробітництва з відповідними органами іноземних держав, проведення у таких кримінальних провадженнях слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Цей довідник не треба розглядати як такий, що містить сукупність наукових рекомендацій із методики розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. Його укладачі мали не стандартну мету – систематизувати і викласти у максимально концентрованій формі матеріал, який охоплює кримінальні процесуальні аспекти розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, які часто не висвітлюють у посібниках із методики розслідування таких злочинів.

1. Обставини, що підлягають доказуванню у провадженнях про торгівлю людьми

Предмет доказування – це система обставин, які виражають властивості та зв'язки досліджуваної події, що є суттєвими для правильного вирішення кримінального провадження, реалізації в кожному конкретному випадку завдань судочинства. З'ясування обставин предмета доказування дає змогу встановити конкретні завдання, напрями й обсяг розслідування.

Предмет доказування прийнято ототожнювати з сукупністю перелічених у правовій нормі (ст. 91 КПК) обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Обставини, що зазначені у ст. 91 КПК, – це лише загальний предмет доказування. Обставини загального предмета доказування мають конкретизуватися виходячи із ознак складу злочину, відповідно до якого кваліфікуються протиправні дії особи. Предмет доказування пов'язаний із нормами і правовими інститутами кримінального права. Аксіомою є положення про те, що кримінально-правові норми визначають параметри доказування у кримінальному процесі. Так, правильне встановлення предмета доказування обумовлює правильну кваліфікацію злочину, яка має і кримінально-правове, і кримінальне процесуальне значення.

Згідно з кримінальним процесуальним законом, під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, необхідно встановити і доказати всі обставини, без яких неможливо правильно кваліфікувати вчинене діяння, довести винуватість і визначити справедливую міру покарання.

Обставини, які підлягають доказуванню у провадженнях про торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації	Обставини, які підлягають доказуванню у провадженнях про торгівлю людьми з метою експлуатації їхньої праці
1. Обставини, що належать до події злочину: а) час учинення торгівлі людьми (період між вербуванням потерпілих і передачею останніх третім особам);	

б) місце вчинення злочину (місце вербування потерпілих, а також місце, куди потерпілих «продали»);

в) спосіб учинення злочину (спосіб підготовки до вчинення торгівлі людьми; спосіб вербування потерпілих (обман, шаптаж, використання уразливого стану); спосіб переправлення потерпілих через кордон; спосіб передачі потерпілих третім особам; спосіб приховування торгівлі людьми).

Спосіб учинення торгівлі людьми містить такий важливий елемент, як дії (система дій), спрямовані на розподіл і використання прибутку, одержаного у результаті вчинення злочину. Типові напрями розподілу прибутку: покриття поточних витрат, що забезпечують нормальне функціонування каналу торгівлі людьми; розвиток і вдосконалення діяльності каналу торгівлі людьми; розподіл прибутку як чистого доходу між співучасниками каналу торгівлі людьми згідно з домовленістю, характером і ступенем участі у вчиненні злочину кожного з них;

г) наявність співучасників торгівлі людьми. Оскільки більшість таких злочинів учиняється злочинними групами, в процесі розслідування підлягає встановленню особа, яка організувала злочинну групу, а також усі її члени, характер і ступінь участі кожного у вчиненні кожного епізоду злочинної діяльності;

г) відомості про особу потерпілої (прізвище, ім'я, по батькові; рік, місяць, день і місце народження; громадянство, національність, освіта, сімейний стан; місце роботи, вид занять або посада; місце проживання тощо).

Зазвичай потерпілі молоді жінки віком від 18 до 25 років; відрізняються привабливою зовнішністю; більшість жертв із малозабезпечених родин і родин з умовно середнім достатком; виросли в неповних родинях; переважно мають середню освіту, а іноді – незакінчену середню; на момент вербування більшість є безробітними.

2. Обставини, які мають значення для кваліфікації діяння як торгівлі людьми (вина, її форма, мотив і мета вчинення):

а) суб'єкт учинення злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, віком понад 16 років;
б) вина особи у формі прямого умислу (тобто, що особа

2. Обставини, які мають значення для кваліфікації діяння як торгівлі людьми (вина, її форма, мотив і мета вчинення):

а) суб'єкт учинення злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, віком до 16 років;
б) вина особи у формі прямого умислу (тобто, що особа

усвідомлювала, бажала вчинити протиправні дії, передбачені ст. 149 КК); в) мотив – користь; г) мета – сексуальна експлуатація потерпілого (переважно сексуальна експлуатація праці у сфері проституції і добровільно, і вимушено, надання сексуальних послуг за гроші чи іншу матеріальну винагороду, або у суміжних сферах (надання разових сексуальних послуг ув'язненим, співжиття для задоволення сексуальних потреб тощо) незалежно від того, або дозволений у тій чи іншій країні чи її окремих місцевостях цей вид діяльності. Торгівля людьми з подальшим втягненням особи у проституцію треба кваліфікувати за сукупністю ст.ст. 149 та 303 КК; г) додаткові обставини, які характеризують психічне ставлення особи до вчинених нею протиправних дій: – поведінка особи до вчинення злочину (наприклад, висловлювання особою, яка вчинила торгівлю людьми, своїх намірів це зробити); – поведінка особи після скоєння злочину (наприклад, виправдовування особою, після вчинення торгівлі людьми, своїх дій).	усвідомлювала, бажала вчинити протиправні дії, передбачені ст. 149 КК); в) мотив – користь; г) мета – експлуатація праці потерпілого (примусова праця передбачає працю, до якої особа залучається проти її волі, з насильством, погрозою застосування насильства, або будь-яким іншим протиправним способом із присвоєнням результатів такої праці роботодавцем. Примусове надання послуг є різновидом примусової праці, коли останнє здійснюється у сфері послуг; г) додаткові обставини, які характеризують психічне ставлення особи, до вчинених нею протиправних дій: – поведінка особи до вчинення злочину (наприклад, висловлювання особою, яка вчинила торгівлю людьми, своїх намірів вчинити останнє); – поведінка особи після вчинення злочину (наприклад, виправдовування особою, після вчинення торгівлі людьми, своїх дій).
3. Обставини, що визначають характер і розмір шкоди, завданої злочином, процесуальних витрат: а) розмір матеріальної шкоди, яка заподіяна потерпілому в результаті вчинення стосовно нього торгівлі людьми (беручи до уваги витрати на відновлення здоров'я);	

- б) розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння;
- в) ступінь втрати працездатності потерпілого (для визначення змісту цивільного позову в кримінальному провадженні (ст. 30 ЦК, ст.ст. 127–128 КПК);
- г) витрати спеціальної установи для жертв насильства в сім'ї, якщо жертва тимчасово утримувалася цією установою, відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»;
- г) сума, витрачена на ритуальні послуги і поховання, у випадку смерті потерпілої особи;
- д) розмір моральної шкоди, заподіяної потерпілому, і в чому вона полягає. Зокрема, у зв'язку з цим встановлюють матеріальний стан особи: рівень прибутку, наявність або відсутність грошового внеску в банку, цінних паперів, іншого приватного майна (встановлення цього факту має значення для накладення арешту на майно підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна чи спеціальної конфіскації).

Підтвердженням відшкодування можуть бути чеки, квитанції, інші офіційні папери, які підтверджують надання винною особою коштів, послуг тощо з метою усунення шкоди. Всі ці документи долучаються до матеріалів кримінального провадження. Також до джерел доказів, які підтверджують усунення шкоди, можна віднести протокол допиту потерпілого (чи окрема заява), в якому особа повідомляє, що винний надав кошти для відшкодування збитків у повному обсязі.

Розмір процесуальних витрат. Види **процесуальних витрат** зазначено у ст. 118 КПК: витрати на правову допомогу; витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; витрати, пов'язані із залученням понять, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; витрати, пов'язані із зберіганням і пересиланням речей та документів. Суд за клопотанням осіб має право визначити *грошовий розмір процесуальних витрат*, які повинні бути їм компенсовані (ст. 125 КПК). Суд вирішує питання щодо процесуальних витрат у вирокі суду або ухвалі.

4. Обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину:

- а) учинення торгівлі людьми стосовно неповнолітнього;
- б) вчинення торгівлі людьми стосовно кількох осіб;
- в) вчинення торгівлі людьми повторно;
- г) вчинення торгівлі людьми за попередньою змовою групою осіб або організованою групою;

- г) вчинення торгівлі людьми з використанням службового становища;
- д) вчинення торгівлі людьми особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності;
- е) вчинення торгівлі людьми, пов'язаної з незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну;
- є) вчинення торгівлі людьми з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства;
- ж) вчинення при торгівлі людьми дій, які спричинили тяжкі наслідки.

Обставини, що характеризують особу, яка вчинила злочин:

- а) біографічні дані особи: прізвище, ім'я, по батькові; дата народження і місце народження; громадянство, національність, освіта, сімейний стан; місце роботи, вид занять або посада; місце проживання;
- б) стан здоров'я особи, яка вчинила злочин, рівень її фізичного і розумового розвитку, а саме: наявність або відсутність фізичних або психічних вад, раніше перенесених тяжких захворювань, травм голови. Встановлення стану здоров'я має юридичне значення під час вирішення питань про осудність особи, яка вчинила злочин, а також про можливість прийняття відмови від захисника (ст. 54 КПК);
- в) відомості, що характеризують особу за місцем роботи, проживання, у сім'ї;
- г) відомості про судимість особи. Встановлення цього факту має значення під час кваліфікації вчиненого особою діяння за відповідними частинами ст. 149 КК та іншими статтями КК;
- г) матеріальний стан особи: рівень прибутку, наявність або відсутність грошового внеску в банку, цінних паперів, іншого приватного майна. Встановлення цього факту має значення для накладення арешту на майно підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна (ст.ст. 128, 129, 170 КПК).

Обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання особи (ст.ст. 66, 67 КК)

Фактори, дія яких значно підвищує суспільну небезпечність торгівлі людьми, виведено законодавцем за межі основного складу у кваліфіковані чи особливо кваліфіковані склади злочину, що передбачені окремими частинами ст. 149 КК.

Обставини, які є підставою закриття кримінального провадження відповідно до нормативних приписів ст. 284 КПК

**5. Обставини, що є підставою для звільнення
від кримінальної відповідальності або покарання**

Тягар доказування обвинувачення, як і тягар спростування доводів, що наводяться на користь обвинуваченого, є на стороні обвинувачення. Так, наприклад, у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із діяльним каяттям слідчим має бути доведено такі обставини: ***щире каяття, активне сприяння розслідуванню, повне відшкодування збитків або усунення шкоди.***

**6. Обставини, з'ясування яких забезпечує
конфіскацію майна**

- а) кошти, вклади, майно, інші цінності, що належать підозрюваним, підстави набуття ними права власності на таке майно;
- б) місцезнаходження таких коштів, вкладів, іншого майна.

2. Організація взаємодії слідчого, оперативного підрозділу з органами державної влади під час виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми

Сутність взаємодії під час розслідування торгівлі людьми

активна цілеспрямована діяльність слідчих, співробітників оперативних підрозділів зі службовими особами органів державної влади, до якої можуть залучатися конфіденти, представники громадськості, фахівці різних галузей знань тощо

кожен суб'єкт цієї діяльності вживає конкретних заходів (ОРЗ, слідчі (розшукові) дії, зокрема негласні) у межах встановлених законом повноважень

це узгоджені за місцем, часом і метою спільні дії двох чи більше суб'єктів, спрямованих на впровадження одержаних відомостей у кримінальне судочинство

може втілюватися у спільних планах – реалізації результатів оперативно-розшукової діяльності, здійснення тактичних операцій у конкретному кримінальному провадженні

під час проведення конкретних ОРЗ, слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, необхідно суворо дотримуватися вимог Конституції, чинного законодавства, принципів оперативно-розшукової діяльності та засад кримінального провадження

У разі виявлення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, співробітникам оперативного підрозділу необхідно організовувати діяльність із залученням слідчого. Це сприяє визначенню моменту своєчасного початку кримінального провадження для забезпечення документування протиправної діяльності осіб, які здійснюють торгівлю людьми, і, відповідно, формування достатньої кількості доказів для притягнення цих осіб до кримінальної відповідальності. Матеріали оперативно-розшукової діяльності рекомендується оцінювати із залученням слідчого, який надалі здійснюватиме кримінальне провадження, в контексті їхнього доказового значення та відповідно до вимог абз. 2 ч. 2 ст. 99 КПК.

І при виявленні вчинених злочинів, і злочинів, що готуються, доцільно використовувати можливості методу кримінального аналізу, оперативно-розшукових заходів, а у розпочатих за матеріалами оперативно-розшукової діяльності кримінальних проваджень – кримінального аналізу та негласних слідчих (розшукових) дій, слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій.

У разі, якщо злочинці для підшукування осіб задля їх продажу з метою експлуатації їхньої праці, сексуальної експлуатації використовують засоби масової інформації, ознаками такої злочинної діяльності можуть бути оголошення у газетах, по радіо, телебаченню, на бігбордах, у мережі Інтернет, в яких пропонуються послуги з працевлаштування за кордоном і запрошуються жінки, чоловіки, водночас зазвичай молоді.

Достовірність відомостей, що містяться у вказаних оголошеннях, необхідно перевірити, з'ясувавши, зокрема: чи зареєстрована така фірма у встановленому порядку, чи має вона ліцензію на посередництво у працевлаштуванні або інші види діяльності, про які йдеться в оголошенні.

Із урахуванням можливого високого рівня законспірованості таких фірм та окремих осіб, а також необхідності встановлення конкретних потерпілих від злочинної діяльності їх викриття може відбуватися за такими напрямками:

- розпочинатися з осіб, які вивозилися за кордон з метою сексуальної експлуатації або експлуатації їхньої праці;
- виходячи з виявлених оголошень у засобах масової інформації;
- виходячи з повідомлень від конфідентів про готування факту торгівлі людьми тощо.

Відомості про таких осіб можна отримати внаслідок аналізу інформації, що є у Міністерстві закордонних справ України, про затримання громадян України, про депортацію таких осіб, а також аналізу інформації про жінок, чоловіків молодого віку, які отримали закордонні паспорти для виїзду за межі України на доволі тривалий час. Таку інформацію можна отримати у візових центрах, Державній міграційній службі України та в їх територіальних підрозділах.

Викриттю злочинної діяльності оперативними підрозділами може сприяти й налагодження постійного обміну

інформацією з підрозділами Державної прикордонної служби України про факти затримання осіб під час спроби незаконного перетину державного кордону, оскільки це дає змогу своєчасно встановити обставини, пов'язані з їх вивезенням, та причетних до цього осіб.

Викриття злочинної діяльності може розпочатися й після звернення потерпілого з офіційною заявою про вивезення його за кордон шляхом введення в оману щодо умов працевлаштування. У таких випадках необхідно встановити всі обставини, які є предметом доказування, отримати фактичні дані, які можуть бути доказами в межах кримінального провадження, а також запобігти знищенню слідів злочинної діяльності й уникнення винними особами кримінальної відповідальності шляхом якнайшвидшого здійснення оглядів, обшуків, тимчасових доступів до речей і документів.

За наявності передбачених законодавством підстав необхідно вжити оперативно-розшукових заходів стосовно осіб, щодо яких є достатні дані про причетність до вчинення вказаних злочинів, для чого з метою припинення і викриття торгівлі людьми заводяться оперативно-розшукові справи, реалізація яких має відбуватися за участі слідчого, який надалі здійснюватиме досудове розслідування цього злочину. Проведення оперативно-розшукових заходів повинно бути спрямоване на своєчасне встановлення потерпілих, оскільки саме це відіграє вирішальну роль для початку досудового розслідування. Своєчасне встановлення потерпілих ускладнюється тим, що значна кількість осіб, яких продали, часто не володіють повною та достовірною інформацією про обставини вчинення злочину, не завжди можуть вказати анкетні дані своїх співвітчизників, які перебувають або перебували з ними разом за кордоном, а також унаслідок низки обставин (відчуття страху або сорому про розголошення таких відомостей, залякування злочинцями) можуть бути не зацікавлені у викритті таких обставин правоохоронними органами.

Із урахуванням встановлених фактичних даних вирішується питання про відібрання у потерпілих відповідних письмових заяв про притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Визначаються методи і тактичні прийоми проведення подальших заходів, спрямованих на встановлення конкретних обставин злочинної діяльності та причетних до неї осіб і на реалізацію отриманих матеріалів. Тому проводиться перевірка отриманої інформації від потерпілих про обставини подій, що відбувалися з ними, шляхом опитування осіб, які були причетні до цих подій, витребування документів, що підтверджують вказані події.

У разі виявлення осіб, які займаються торгівлею людьми, набуває значення встановлення факту продовження ними такої злочинної діяльності.

Важливу роль у отриманні первинної інформації про кримінальні правопорушення зазначеної категорії відіграють підрозділи Державної міграційної служби (далі – ДМС) України. Адже торгівля людьми здебільшого передбачає експлуатацію громадян України за кордоном, якій передують підготування всіх необхідних виїзних документів для потенційних постраждалих осіб. За умови налагодженої взаємодії досвідчені працівники підрозділів ДМС України можуть звернути увагу на групи осіб (наприклад, жінок віком від 18 до 35 років або чоловіків працездатного віку, які одночасно подають документи на виготовлення закордонних паспортів. Здебільшого замовляють термінове виготовлення таких документів. Трапляються також непоодинокі інциденти, коли громадянам України в'їзд до тієї чи іншої держави заборонено. Зазвичай вказані санкції впроваджуються за вчинення на території іноземної держави правопорушень, часто таких, що пов'язані зі заняттям проституцією. Тому зазначені особи намагаються отримати новий паспорт громадянина України зі зміненими анкетними даними (прізвище, ім'я, по батькові тощо).

Про наявність фактів торгівлі людьми може свідчити інформація у ЗМІ. Розглядаючи засоби масової інформації як джерело повідомлень про кримінальні правопорушення, потрібно зазначити, що неабиякий інтерес становить діяльність журналістів, пов'язана з проведенням журналістських розслідувань, спрямованих на викриття правопорушень. За своєю природою, а також характером і обсягом регламентованих національним законодавством можливих заходів, журналістські розслідування дещо схожі з такими напрямками

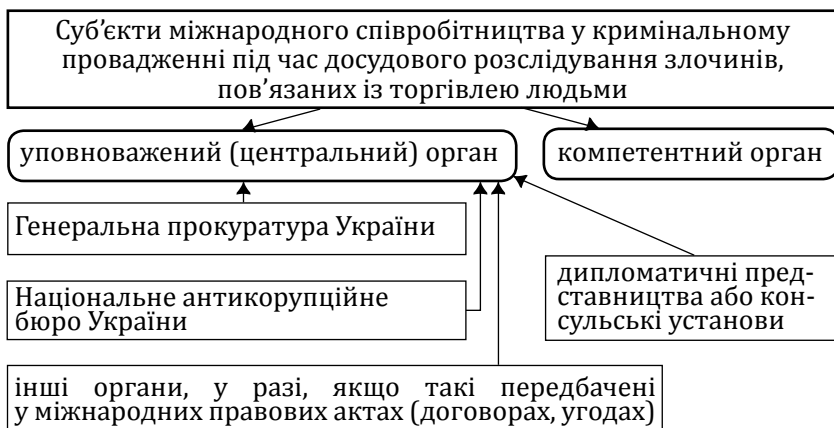
роботи органів Національної поліції, як отримання інформації про злочин, проведення її перевірки і навіть здійснення оперативно-розшукової діяльності. Така подібність зумовлена, зокрема, подібністю низки цілей обох сторін (з'ясування відомостей, їх перевірка та фіксація протиправних дій). Під час журналістських розслідувань стосовно випадків торгівлі людьми (у разі підтвердження отриманої інформації) може бути виявлено ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК, про що журналіст зобов'язаний повідомити компетентним правоохоронним органам. На практиці були приклади успішних журналістських розслідувань злочинної діяльності, пов'язаної з торгівлею людьми. Завдяки їм встановлено значну кількість ознак відповідного складу злочину, зафіксовано протиправні дії громадян за допомогою технічних засобів, підготовлено підґрунтя для здійснення оперативно-розшукової діяльності та реалізації оперативних матеріалів із затриманням фігурантів «на гарячому», отримано інформацію, що може бути використана як докази в судовому провадженні.

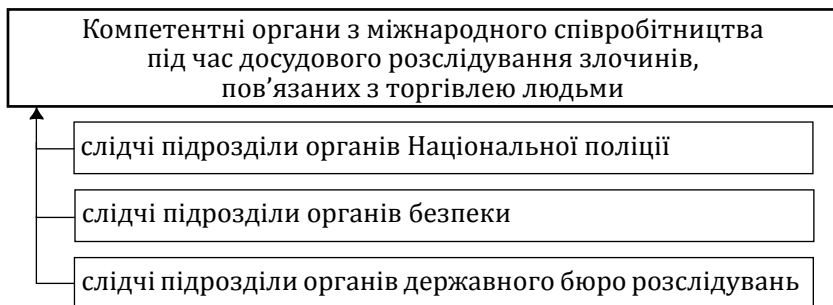
3. Організація міжнародного співробітництва з компетентними органами іноземних держав, неурядовими організаціями під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми

У межах міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні щодо розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК, потрібно розмежовувати відповідні органи та посадових осіб, які уповноважені чи компетентні на здійснення відповідних функцій, вчинення дій та прийняття відповідних рішень процесуального й організаційного характеру (пп. 6 та 7 ч. 1 ст. 541 КПК):

– *уповноважений (центральний) орган* – орган, уповноважений від імені держави розглянути запит компетентного органу іншої держави або міжнародної судової установи та вжити заходів із метою його виконання чи направити до іншої держави запит компетентного органу про надання міжнародної правової допомоги;

– *компетентний орган* – орган, що здійснює кримінальне провадження, який звертається із запитом згідно з КПК або який забезпечує виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги.

Компетентними органами є відповідні органи досудового розслідування, в провадженні яких є кримінальне провадження або ті, які уповноважені виконувати процесуальні дії за територіальною підслідністю.

Вирішуючи питання про наявність підстав для здійснення міжнародного співробітництва в кожному конкретному випадку, потрібно це питання розглядати у двоякому значенні. По-перше, як фактичні підстави – об'єктивну необхідність отримання конкретно визначених доказів, проведення відповідних процесуальних дій лише за межами України. По-друге, як юридичні підстави – наявність відповідних міжнародних угод, у яких передбачено можливість міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні між Україною та потенційною запитуваною стороною.

Потрібно пам'ятати, що міжнародне співробітництво можливе за умови наявності взаємноратифікованих договорів про допомогу в межах кримінального провадження. Відсутність таких договорів є суттєвою перепорою для надання чи отримання допомоги у кримінальному провадженні – відсутність правової підстави надання. Але це не означає безумовної неможливості отримання необхідної міжнародно-правової допомоги у кримінальному провадженні. За відсутності міжнародного договору України міжнародна правова допомога чи інше співробітництво може бути надано на підставі запиту іншої держави чи запитано на підставі **засади взаємності** – ч. 1 ст. 544 КПК. Зміст цієї засади потрібно розуміти у таких положеннях:

Зміст засади взаємності

Звернення з відповідним запитом до запитуваної сторони на основі цієї засади можливе лише у разі, якщо за наявності необхідності здійснення відповідних дій немає правової підстави, тобто відповідної угоди (договору)

Звернення чи отримання запиту на підставі взаємності не несе обов'язку запитуваної сторони виконувати такий запит. Можливість виконання такого запиту вирішується в кожному випадку окремо уповноваженим (центральним) органом

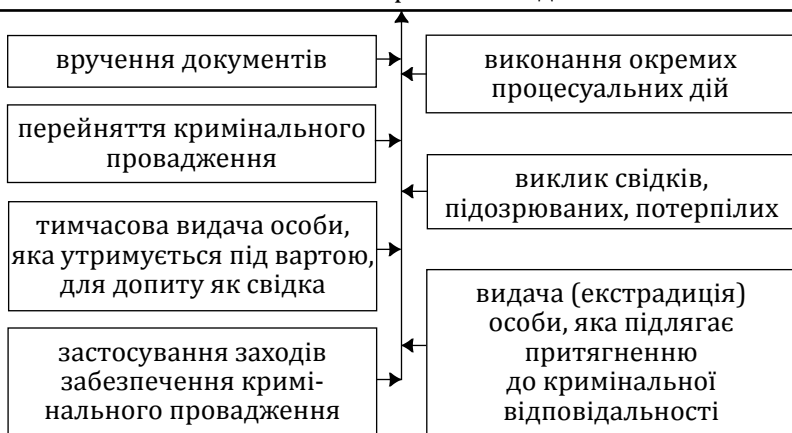
У разі звернення з відповідним запитом на підставі засади взаємності, запитувана сторона повинна гарантувати виконання в майбутнього такого ж запиту зі сторони запитуваної сторони

Сумніви слідчого, процесуального керівника чи уповноваженого (центрального) органу щодо виконання запиту запитуваної сторони або відмова іноземної сторони у подібному запиті не можуть бути підставою для ненадсилання запиту на підставі засади взаємності. Крім того, направлення таких запитів є обов'язковими, керуючись положеннями ст. 2 КПК щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального провадження.

Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні можливе лише після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань – у розпочатому кримінальному провадженні.

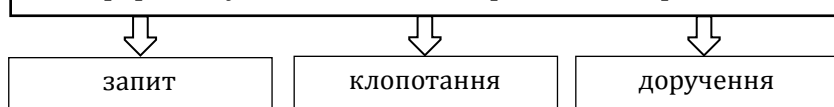
Щодо порядку й обсягу міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, то потрібно пам'ятати, що загальні правила стосовно них встановлюються в КПК або відповідними міжнародними договорами. У разі, якщо чинні міжнародні договори України містять відмінні обсяги, форми чи порядок міжнародного співробітництва, то потрібно застосовувати й керуватися нормами, передбаченими в таких договорах.

Типові види надання міжнародної правової допомоги в ході досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми:

Закон номінально визначає конкретний документ, який повинен бути складений і направлений у кожному окремому випадку звернення до іноземної сторони щодо міжнародної правової допомоги в кримінальному провадженні. Визначення форми документа вирішується в кожному випадку окремо.

Види форм документа щодо міжнародного співробітництва

За міжнародними стандартами, які відображені в міжнародних договорах України, можна прослідкувати, що найбільш типовими документами про звернення по міжнародну правову допомогу в кримінальному провадженні є запит. Так, ст. 548 КПК визначає, що запит (доручення, клопотання) про міжнародне співробітництво складається органом, який здійснює кримінальне провадження, або уповноваженим органом у письмовій формі, засвідчуються підписом уповноваженої особи та печаткою відповідного органу.

Тобто на стадії досудового розслідування запит складається або слідчим, який здійснює кримінальне провадження, або прокурором процесуальним керівником і скріплюється печаткою відповідного підрозділу. Запит, а також документи, які надсилаються разом із ним, повинні бути перекладені на мову, визначену відповідним міжнародним договором України, а за відсутності такого договору – офіційною мовою запитуваної сторони або іншою прийнятною для цієї сторони мовою. При визначенні мови перекладу запиту в випадку невизначеності її у договорі, потрібно брати до уваги офіційну мову іноземної сторони і можливість перекладу на мову запитуваної сторони. Для здійснення перекладу залучаються відповідні сертифіковані бюро перекладів, переклад запиту котрих має бути засвідчений відповідними підписами перекладача та печаткою органу перекладу, а також печаткою органу, що надсилатиме запит.

Відповідно до ч. 1 ст. 552 КПК, зміст та форма запиту про міжнародну правову допомогу повинні відповідати загальним вимогам, встановленим кримінальним процесуальним законодавством України, а також міжнародним договором України, що застосовується у конкретному випадку. Ч. 2 ст. 552 КПК містить вимоги до змісту такого запиту.

У запиті про міжнародну правову допомогу в частині виконання окремих процесуальних дій, якими можуть бути – допит свідків, допит потерпілих, проведення впізнання речей, документів чи осіб, обшуків, огляду, тимчасового доступу до речей та документів (їх вилучення), отримання зразків для експертизи, необхідним є конкретизація по запитуваних діях, тоб-

то слід давати чіткий перелік дій, про котрі запитується виконання. Слід завжди пам'ятати – виконуватимуться лише ті дії, які вказані у відповідному запиті чи доручені. Якщо запит передбачає виконання декількох процесуальних дій, то потрібно зазначати ті обставини, які необхідно встановити під час конкретної процесуальної дії, які саме речі, інші матеріальні об'єкти мають бути вилучені, тощо.

Якщо йдеться про допит, то, крім предмета допиту, потрібно вказати й перелік питань, на які необхідно отримати відповідь. Якщо йдеться про доступ до речей і документів, обшук, то зазначаються конкретні речі й документи, які будуть об'єктом проведення процесуальної дії, тобто якщо річ чи документ підлягають безумовній ідентифікації, треба вказати ознаки, за якими їх можна буде виокремити з-поміж інших предметів і документів.

Якщо йдеться про процесуальні дії з особами, то вказується їхній процесуальний статус. У такому разі до запиту додається перекладений на мову запитуваної сторони витяг відповідних статей КПК із метою роз'яснення особі її процесуальних прав та обов'язків.

У разі, якщо процесуальна дія можлива для проведення за КПК з дозволу відповідних судових органів, то слідчий повинен додати до запиту і дозвіл слідчого судді на проведення цієї процесуальної дії.

Додатками до запиту можуть бути також і засвідчені копії матеріалів кримінального провадження щодо розслідування торгівлі людьми. Такі матеріали надаються в обсязі, в якому визнає за необхідне слідчий, у провадженні якого є це кримінальне провадження. А метою надання таких матеріалів повинне бути забезпечення якісного та повного виконання відповідного запиту. Копії матеріалів кримінального провадження також повинні бути засвідчені підписом уповноваженої особи і печаткою органу досудового розслідування з перекладом на мову запитуваної сторони.

Запит підлягає погодженню з прокурором, відповідно до п. 16 ст. 36 та ст. 552 КПК.

Потрібно пам'ятати, що прохання про проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні щодо розслідування торгівлі людьми стосовно людини повинно

бути належним предмету встановлення у цьому провадженні. Не можна допускати прохань про проведення процесуальних дій у порядку міжнародного співробітництва, які не спрямовані на встановлення предмета доказування в цьому кримінальному провадженні, або обставин, що мають значення для правильного вирішення саме цього кримінального провадження, чи не спрямовані на забезпечення конкретно цього кримінального провадження. Такі запити не розглядаються, тому це буде причиною неотримання міжнародної правової допомоги і по тих пунктах запиту, які повинні були б бути виконані в порядку міжнародного співробітництва.

4. Загальні положення проведення негласних слідчих (розшукових) дій і використання їх результатів у кримінальному провадженні

Підставами для проведення конкретної негласної слідчої (розшукової) дії (далі – НС(Р)Д) є наявність відомостей про злочин і особу, яка його вчинила, що потребують перевірки для їх підтвердження або спростування за умови, що в інший спосіб, ніж шляхом проведення цієї НС(Р)Д, це зробити неможливо.

Ухвалення процесуальних рішень про проведення НС(Р)Д є результатом оцінки слідчим, прокурором, слідчим суддею ситуації, що виникла на певний момент розслідування. Такі ситуації характеризуються наявністю відомостей про злочин і особу, що його вчинила, які вимагають перевірки, для їх підтвердження або спростування.

При ухваленні рішень про проведення НС(Р)Д обов'язково необхідно враховувати ризик можливості:

- 1) здійснення посягання на життя або заподіяння особі (особам), що проводить НС(Р)Д, бере в ній участь або іншим особам (зокрема тим, що були причетні до отримання негласних оперативно-розшукових даних), тілесних ушкоджень;
- 2) поширення речовин, небезпечних для життя багатьох людей;
- 3) втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини;
- 4) настання екологічної або техногенної катастрофи;
- 5) спричинення значної матеріальної шкоди;
- 6) розголошення відомостей про сили, засоби та методи роботи оперативних підрозділів.

За наявності можливості настання таких наслідків у разі проведення НС(Р)Д слідчий або уповноважений співробітник оперативного підрозділу, якому доручено проведення НС(Р)Д, повинні обрати інший порядок, прийоми, засоби, місце, учасників її проведення чи відмовитися від її проведення та обрати такі С(Р)Д або НС(Р)Д, які повністю виключають настання таких

наслідків. Ця рекомендація виходить з аналізу нормативних вимог до проведення окремих НС(Р)Д, що містяться у главі 21 КПК та положень КК (ст. 41 «Виконання наказу або розпорядження», ст. 43 «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» і відповідних статей розділів XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», XVIII «Злочини проти правосуддя»).

Порядок проведення НС(Р)Д передбачає:

- визначення суб'єктів, уповноважених приймати рішення про їх проведення;
- процесуальне оформлення прийнятого рішення;
- організацію виконання процесуального рішення;
- оформлення результатів проведення НС(Р)Д, організацію зберігання отриманих матеріалів;
- повідомлення осіб, стосовно яких проводилися НС(Р)Д;
- дотримання режиму секретності під час проведення, зберігання й ознайомлення з матеріалами, отриманими під час проведення НС(Р)Д.

Ситуації у кримінальному провадженні, які в результаті їх оцінки зумовлюють прийняття рішення про проведення певної НС(Р)Д, характеризуються:

- відсутністю чи браком відомостей про обставини, що мають значення для кримінального провадження, і неможливістю їх отримання шляхом проведення С(Р)Д чи іншої НС(Р)Д;
- неможливістю проведення С(Р)Д чи іншої НС(Р)Д без завдання значної шкоди для кримінального провадження через протидію розслідуванню злочину, що чиниться чи може чинитися;
- неможливістю врятувати життя людей чи запобігти вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину шляхом проведення С(Р)Д чи іншої НС(Р)Д.

Залежно від особливостей процедури алгоритм процесуального оформлення прийнятого рішення про проведення НС(Р)Д може складатися з таких етапів:

- 1) складання клопотання про її проведення слідчим або прокурором (чи винесення ними відповідної постанови);

2) погодження клопотання з прокурором (або погодження постанови з прокурором, або погодження постанови з керівником органу досудового розслідування);

3) розгляд слідчим суддею клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д і постановлення відповідної ухвали.

У такому клопотанні, відповідно до ч. 2 ст. 248 КПК, слідчий або прокурор повинні зазначити:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) короткий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;

3) правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті (частини статті) КК;

4) відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести НС(Р)Д;

5) обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину;

6) вид НС(Р)Д й обґрунтування строку її проведення;

7) обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин і особу, яка його вчинила, в інший спосіб;

8) відомості залежно від виду НС(Р)Д про ідентифікаційні ознаки, які дадуть змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо;

9) обґрунтування можливості отримання під час проведення НС(Р)Д доказів, які самостійно або сукупно з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

До клопотання слідчого, прокурора додається витяг із ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання, а за вимогою слідчого судді йому надаються відповідні матеріали кримінального провадження. Стосовно останнього – на практиці слідчі, прокурори не чекають на таку вимогу, а одразу разом із клопотанням надають слідчому судді матеріали кримінального провадження, щоб забезпечити розгляд ним клопотання протягом шести годин із моменту його отримання. Обсяги надання матеріалів кримінального провадження визначаються слідчим суддею. Відсутність достатніх підстав і недотримання процесуальної форми

клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, невиконання законних вимог слідчого судді можуть бути причинами відмови в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

У виняткових і невідкладних випадках НС(Р)Д може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді відповідного апеляційного суду за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. Ці невідкладні та виняткові випадки, пов'язані з врятуванням життя людей і запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст.ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК (ст. 250 КПК).

Необхідно зазначити, що слідчий, за погодженням із прокурором, або прокурор у своїй постанові, поряд із відомостями, що наведені у ст. 251 КПК, повинен розкрити зміст ситуації, що виникла, яка вимагає невідкладного проведення НС(Р)Д. Виконання такої постанови доручається оперативному підрозділу, виходячи із положень пп. 4, 5 ст. 36, ст. 41 КПК та особливостей порядку й тактики проведення певної НС(Р)Д. КПК прямо передбачає можливість проведення до винесення ухвали слідчого судді таких НС(Р)Д – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 4 ст. 268 КПК); спостереження за особою (ч. 3 ст. 269 КПК). Проведення інших видів НС(Р)Д до винесення ухвали слідчого судді КПК не передбачено.

Так, умовами, при поєднанні яких КПК допускає проведення НС(Р)Д до винесення ухвали слідчого судді, є такі: а) мета – врятування життя людей і запобігання вчиненню злочинів, прямо визначених у ч. 1 ст. 250 КПК; б) без винесення ухвали слідчого судді може бути вчинена не будь-яка НС(Р)Д, а лише та, щодо якої в КПК безпосередньо визначена можливість її проведення без такої ухвали.

Слідчий, прокурор, які прийняли рішення про проведення НС(Р)Д, несуть повну відповідальність за її законне та своєчасне проведення. Кожна постанова слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д у кримінальному провадженні, відповідно до положень ч. 6 ст. 110 КПК, виготовляється на офіційному бланку та засвідчується підписом особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення. Вона має бути мотивованою, тобто, із наведенням доводів, що обґрунтовують ухвалення

цього рішення, містити точні відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких проводитиметься НС(Р)Д, та про особу (осіб), яка буде проводити НС(Р)Д, а також містити інші відомості, передбачені ст. 251 КПК.

Проведення НС(Р)Д до винесення ухвали слідчим суддею апеляційного суду зобов'язує прокурора невідкладно, після її початку, звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Якщо слідчий суддя винесе ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення НС(Р)Д, виконання будь-яких дій із її проведення повинно бути негайно припинено, а отримана інформація повинна бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК.

Відповідно до ч. 5 ст. 246 КПК, у рішенні про проведення НС(Р)Д зазначається строк її проведення. Виняток становить НС(Р)Д, що проводиться з метою встановлення місцезнаходження особи, яка переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду й оголошеної у розшук. Для такої НС(Р)Д у відповідній ухвалі слідчого судді (постанові слідчого, прокурора) визначається конкретний строк початку її проведення, а строк завершення – до встановлення місцезнаходження особи, яка переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду й оголошеної у розшук.

Встановлення й обчислення строків проведення НС(Р)Д проводиться відповідно до положень Глави 7 «Процесуальні строки» КПК та ч. 5 ст. 246 і ст. 249 КПК.

У кожному конкретному випадку при визначенні строку проведення НС(Р)Д потрібно керуватися положеннями чч. 1 та 4 ст. 249 КПК. Строк проведення НС(Р)Д може бути продовжений особами, вказаними у ч. 5 ст. 246 КПК.

При організації проведення НС(Р)Д, поряд із положеннями Глави 21 КПК, потрібно керуватися й положеннями Розділу 3 Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженій 16.11.2012 р. спільним наказом №114/1042/516/1199/936/1687/5 ГПУ, МВС, СБУ, Адміністрації ДПРС, МФ, МЮ (далі – Інструкція).

Проводити НС(Р)Д має право слідчий, що здійснює досудове розслідування злочину, чи за його письмовим дорученням,

у порядку ст. 41, ч. 6 ст. 246 КПК, уповноважені законодавством оперативні підрозділи правоохоронних органів, співробітники яких при проведенні цих НС(Р)Д користуються повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК). За рішенням слідчого або прокурора до проведення НС(Р)Д можуть залучатися також інші особи (співробітники оперативних підрозділів, спеціалісти, перекладачі, особи, що конфіденційно співробітничують з оперативним підрозділом, поняті тощо).

Відповідно до п. 3.3 Інструкції, слідчий надсилає доручення про проведення таких дій керівнику органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення і у складі якого знаходиться орган досудового розслідування та/або оперативні підрозділи, уповноважені на проведення НС(Р)Д. Водночас, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК, слідчий уповноважений направляти такі доручення і безпосередньо у відповідні оперативні підрозділи.

У разі, якщо матеріали ОРД були використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування, доручення на проведення НС(Р)Д переважно надається підрозділу, який виявив злочин, але враховуються його повноваження.

До доручення слідчого, прокурора додається ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д чи постанова слідчого, прокурора про її проведення.

Доручення повинно бути мотивованим, містити інформацію, яка необхідна для його виконання, чітко поставлене завдання, що підлягає вирішенню, строки його виконання, визначати конкретного прокурора, якому потрібно направляти матеріали в порядку ст. 252 КПК. У дорученні також може визначатися порядок взаємодії між слідчим, прокурором і уповноваженим оперативним підрозділом, а також термін складання протоколів про хід і результати проведеної НС(Р)Д або її проміжного етапу.

Оперативний підрозділ не має права передоручати виконання доручення іншим оперативним підрозділам. Уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення слідчого, прокурора, з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення НС(Р)Д, залучає відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи.

Уповноважені оперативні підрозділи не мають права виходити за межі доручень слідчого, прокурора. Вони зобов'язані повідомляти їх про виявлені обставини, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого, прокурора.

Рішення про порядок, методи, прийоми, засоби, місце, учасників НС(Р)Д в ході їх проведення приймає слідчий або співробітник оперативного підрозділу, якому доручено її проведення, з урахуванням особливостей проведення конкретної дії, об'єктів і суб'єктів стосовно, яких вона проводиться, стану розслідування тощо.

Виконання будь-яких дій із проведення НС(Р)Д повинно бути негайно припинено, якщо слідчий суддя винесе ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення НС(Р)Д, а також, якщо прокурором винесено постанову про заборону проведення або припинення подальшого проведення НС(Р)Д.

Фіксація ходу і результатів НС(Р)Д повинна відповідати загальним правилам фіксування кримінального провадження, встановленим ст.ст. 103–107, 252, 273 КПК, особливості яких будуть розглянуті нами в наступних темах.

Визначення шляхів (способів) використання результатів НС(Р)Д передбачає планування суб'єктом кримінального провадження (прокурором, слідчим), як отримані матеріали (відомості) використовуватимуться під час досудового розслідування. Метою такої діяльності є визначення найбільш ефективних способів використання таких матеріалів із метою вирішення завдань кримінального провадження та недопущення заподіяння шкоди інтересам оперативних підрозділів, що залучалися до їх проведення, зокрема розголошення відомостей про сили і засоби, що використовувалися в процесі їх здійснення, життя і здоров'ю осіб, які брали участь у їх проведенні, тощо.

Безпосереднє використання результатів НС(Р)Д передбачає собою практичну реалізацію суб'єктом кримінального провадження задумів щодо намічених шляхів їх використання, зокрема під час проведення С(Р)Д та НС(Р)Д, прийняття на їх підставі процесуальних рішень тощо. Особливістю використання результатів НС(Р)Д під час досудового розслідування є те, що така діяльність може здійснюватися лише прокурором

або слідчим за вказівкою (згодою) прокурора, оскільки саме він, відповідно до положень ст.ст. 252, 255, 257 КПК та пп. 4.3, 4.4, 6.4 Інструкції, має право приймати рішення про подальшу долю і шляхи використання таких матеріалів. Тому слідчий за необхідності використання результатів НС(Р)Д під час досудового розслідування для офіційного використання таких відомостей під час досудового розслідування повинен ініціювати перед прокурором прийняття рішення про використання таких результатів шляхом винесення відповідної постанови або отримання дозволу, згоди на використання результатів НС(Р)Д, наприклад, під час допиту, проведення експертизи тощо.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації

Сутність НС(Р)Д	Полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої ними особи, яка, відповідно до закону, виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають значення для розслідування злочину або злочинів, що вчиняються цими групами.
Ситуації проведення під час розслідування торгівлі людьми	Відповідно до положень ст. 272 КПК, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації є можливим тільки у кримінальних провадженнях по ч. 3 ст. 149 КК.
Підстави проведення	Виконання такого спеціального завдання, як НС(Р)Д, здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора зі збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу. В такій постанові, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК, зазначається обґрунтування меж спеціального завдання та які спеціальні несправжні (імітаційні) засоби використовуватимуться. Винесенню постанови про виконання спеціального завдання особами, які не є працівниками

	правоохоронного органу, має передувати укладення угоди про конфіденційне співробітництво між такою особою і правоохоронним органом і відповідне нерозголошення даних. У цій угоді мають бути перелічені права й обов'язки цієї особи і, зокрема, роз'яснення того, в якому випадку і за вчинення яких діянь ця особа підлягає кримінальній відповідальності. Якщо в межах оперативно-розшукової справи, на підставі матеріалів якої розпочато кримінальне провадження по ч. 3 ст. 149 КК, проводився оперативно-розшуковий захід виконання спеціального завдання, то після внесення відомостей до ЄРДР має бути прийняте відповідне процесуальне рішення у кримінальному провадженні.
Строки проведення	Виконання спеціального завдання не може перевищувати шість місяців, а в разі необхідності строк його виконання продовжується слідчим за погодженням із керівником органу досудового розслідування або прокурором на строк, який не перевищує строку досудового розслідування.
Особливості проведення	Ст.ст. 13-14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та п. 8, 13 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначають, що при здійсненні боротьби з організованою злочинністю спеціальні підрозділи з боротьби з організованою злочинністю органів внутрішніх справ, СБУ мають право, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до кримінальної відповідальності недостатньо, використовувати штатних і позаштатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання, або учасника організованого злочинного угруповання, який на конфіденційній основі співпрацює з уповноваженими на боротьбу з організованою злочинністю органами, зі збереженням у таємниці достовірних даних щодо їх особистості.

	Слідчий, який розслідує злочин, передбачений у ч. 3 ст. 149 КК, або прокурор, отримавши фактичні дані, що він вчинений членами організованого злочинного формування, або достатні дані вважати, що має місце підготовка вчинення нового злочину членами організованого злочинного формування, щодо діяльності якого проводиться розслідування, визначає, з урахуванням наявного часу, можливостей введення під легендою прикриття, яка, зокрема, може бути забезпечена за допомогою проведення контролю за вчиненням злочину в формі імітування обстановки злочину (ст. 271 КПК) та створенням спеціальних імітаційних засобів (ст. 273 КПК), в конкретну організовану групу чи злочинну організацію штатного або позаштатного негласного співробітника, або за наявності члена організованого злочинного формування, який на конфіденційних засадах співробітничав з уповноваженими оперативними підрозділами, визначає можливість доручення конкретній особі виконати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Чинне законодавство забороняє залучати до виконання НС(Р)Д медичних працівників, священослужителів, адвокатів, якщо особа, стосовно якої вони повинні здійснювати зазначені дії, є їх пацієнтом чи клієнтом (ч. 2 ст. 275 КПК). Порядок і тактика проведення виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації визначається чинними законами України та відомчими нормативно-правовими актами правоохоронних органів України. Питання щодо кримінальної відповідальності за протиправні дії осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, вирішується відповідно до положень ст. 43 КК і відповідних норм Особливої частини КК.
--	---

Джерела доказів, які можуть бути сформовані внаслідок проведення цієї НС(Р)Д	Основним джерелом доказів є протокол виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, в якому відображаються одержані під час цієї НС(Р)Д конфідентом відомості, матеріальні об'єкти. Конфідент, відповідно до положень ст. 256 КПК, допитується як свідок у порядку, передбаченому ст. 225 КПК щодо обставин його участі у НС(Р)Д, які проводилися у кримінальному провадженні. Одержані конфідентом матеріальні об'єкти оглядаються в порядку ст. 237 КПК, після зняття грифу таємності з протоколу виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації та цих матеріальних об'єктів, як додатків до нього. На ці матеріальні об'єкти накладається арешт.
--	--

Контроль за вчиненням злочину

Сутність контролю за вчиненням злочину	Полягає у перевірці за рішенням прокурора відомостей про підготовку вчинення чи про вчинення злочину (ст. 271 КПК)
Види контролю за вчиненням	Внутрішній – проводиться на території України Транзитний – проводиться на території України й інших держав, за домовленістю між правоохоронними органами, на підставі чинних міжнародних договорів України
Форми, в яких може бути проведений контроль за вчиненням торгівлі людьми	Спеціальний слідчий експеримент, який полягає у створенні слідчим і оперативним підрозділом відповідних умов у обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, в діях якої вбачаються ознаки готування і вчинення торгівлі людьми, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення цього злочину

	Імітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, уповноваженої особи з використанням імітаційних засобів, які створюють у оточуючих уявлення про вчинення реально торгівлі людьми з метою її запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення
Особливості проведення	Контроль за вчиненням злочину є ключовою процесуальною дією тактичної операції «Документування вчинення торгівлі людьми». За допомогою його проведення забезпечується комплексне одержання відомостей про протиправну поведінку особи, групи осіб, організованої групи, спрямованої на реалізацію їх спільного умислу на вчинення торгівлі людьми. Для цього у взаємозв'язку з цією НС(Р)Д проводяться спостереження за особою, річчю або місцем, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, аудіо-, відеоконтроль особи
Джерела доказів, які можуть бути сформовані внаслідок проведення цієї НС(Р)Д	Про результати контролю за вчиненням злочину складається протокол, відповідно до вимог ст.ст. 104, 106, 252 КПК, до якого додаються речі й документи, отримані під час проведення цієї НС(Р)Д. Якщо контроль за вчиненням злочину завершується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи. Особи, які брали участь у проведенні контролю за вчиненням злочину щодо його результатів, допитуються як свідки у порядку ст. 225 КПК, а одержані матеріальні об'єкти оглядаються в порядку ст. 237 КПК. На матеріальні об'єкти накладається арешт

Спостереження за особою, річчю або місцем

Сутність спостереження за особою, річчю або місцем	Передбачає проведення негласного безпосереднього або опосередкованого (за допомогою технічних засобів відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів) візуального спостереження за особою, річчю або місцем для пошуку, фіксації та перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку чи тих, з ким ця особа контактує, або за певною річчю чи місцем у публічно доступних місцях (ст. 269 КПК)
Види спостереження, які можуть бути застосовані під час розслідування торгівлі людьми	Спостереження за особою в публічно доступних місцях – полягає у візуальному спостереженні за особою слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному, публічно доступному місці тощо у зв'язку із готуванням, учиненням торгівлі людьми або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження
	Спостереження за місцем – полягає у візуальному спостереженні або із застосуванням з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження за частиною публічно доступного місця, тобто будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, яка за даними слідства використовується або може бути використана для вчинення дій, пов'язаних із торгівлею людьми
	Спостереження за річчю – полягає у візуальному спостереженні або із застосуванням з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження за будь-яким предметом матеріального світу, що пов'язаний із подією торгівлі людьми або особою, яка причетна до її готування, вчинення (переважно це транспортні засоби, коли особи, які ними керують, невідомі), контакти з яким у публічно доступних місцях дають змогу отримати дані про осіб, причетних до торгівлі людьми, що мають значення для кримінального провадження

Особливості проведення	У клопотанні слідчого, узгодженому з прокурором, про дозвіл на спостереження за особою, річчю або місцем поряд із зазначенням відомостей, що перелічені у ч. 2 ст. 248 КПК, додатково повинні бути вказані ідентифікаційні ознаки особи, місця, речі, за якими має бути встановлено спостереження. Через тактичні особливості здійснення спостереження за особою, річчю або місцем завжди проводиться відповідним оперативним підрозділом за дорученням слідчого. Для забезпечення проведення цієї НС(Р)Д оперативним підрозділом стосовно особи слідчий має надати не тільки ідентифікаційні відомості про неї, а й місце, де цю особу можна виявити. Для своєчасного прийняття процесуальних рішень щодо об'єктів спостереження обов'язково має бути налагоджений обмін інформацією між оперативним підрозділом і слідчим
Джерела доказів, які можуть бути сформовані внаслідок проведення цієї НС(Р)Д	Про результати спостереження за особою, річчю або місцем складається протокол відповідно до вимог ст.ст. 104, 106, 252 КПК, до якого додаються матеріали фотозйомки, відеозапис, отримані під час проведення цієї НС(Р)Д

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж

Сутність зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж	Полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні й фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду) (ст. 263 КПК)
Види зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, які можуть	Контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні зі застосуванням відповідних технічних засобів, зокрема встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов,

бути застосовані під час розслідування торгівлі людьми	іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється
	Зняття інформації з каналів зв'язку , що полягає в негласному одержанні, перетворенні та фіксації зі застосуванням технічних засобів, зокрема встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються
Особливості проведення	Для проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж слідчий під час досудового розслідування торгівлі людьми шляхом одержання інформації від оперативного підрозділу, проведення допитів свідків, тимчасового доступу до документів оператора телекомунікацій у порядку, передбаченому Главою 15 КПК, має встановити ідентифікаційні ознаки, які дають змогу унікально ідентифікувати: – абонента спостереження (споживача телекомунікаційних послуг), тобто його абонентський номер (сукупність цифрових знаків для позначення (ідентифікації) кінцевого обладнання абонента в телекомунікаційній мережі); – транспортну телекомунікаційну мережу, тобто який оператор телекомунікацій має право на технічне обслуговування й експлуатацію телекомунікаційної мережі, якій належить номер абонента спостереження; – кінцеве обладнання – його ідентифікатор для розпізнання в телекомунікаційній мережі, який надав цьому кінцевому обладнанню виробник (наприклад, код IMEI мобільного телефону, USB-модему), або адресу точки підключення кінцевого обладнання для публічних фіксованих проводних мереж телекомунікацій. Підставами для проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є відомості, що особа, користуючись засобами телекомунікації, передає й отримує інформацію, яка має значення для досудового розслідування.

	У клопотанні слідчого, узгодженому з прокурором, про дозвіл на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поряд із зазначенням відомостей, що перелічені у ч. 2 ст. 248 КПК, додатково повинні бути вказані ідентифікаційні ознаки, які дають змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування. Отримавши ухвалу слідчого судді про дозвіл на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, слідчий письмово в порядку п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 41, ч. 6 ст. 246, ч. 4 ст. 263 КПК доручає оперативному підрозділу, уповноваженому на проведення оперативно-технічних заходів, проведення цієї НС(Р)Д
Джерела доказів, які можуть бути сформовані внаслідок проведення цієї НС(Р)Д	Про результати зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж складається протокол, відповідно до вимог ст.ст. 104, 106, 252 КПК, до якого додаються технічні носії інформації з аудіозаписом розмов або даних у іншій формі, які були одержані оперативним підрозділом. Стосовно змісту одержаної інформації особи, щодо яких була проведена ця НС(Р)Д, допитуються. При запереченні факту здійснення зафіксованих розмов або їх реального змісту призначаються відповідно фоноскопична або лінгвістична експертизи

Аудіо-, відеоконтроль особи

Сутність аудіо-, відеоконтролю особи	Полягає у негласній (без відома особи) фіксації та обробці зі використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування, тощо
Види аудіо-, відеоконтролю особи	Аудіоконтроль особи полягає у негласній (без відома особи) фіксації та обробці зі використанням аудіозаписуючих технічних засобів розмов цієї особи чи інших звуків, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування, тощо

	Аудіо-, відеоконтроль особи полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці зі використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних із її діяльністю або місцем перебування, тощо
Особливості проведення	Під час досудового розслідування торгівлі людьми переважно проводиться у взаємоз'язку із виконанням спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи, злочинної організації або контролем за вчиненням цього злочину. Оптимальним є здійснення комплексної аудіо-, відеофіксації дій особи (осіб) щодо готування, вчинення протиправних дій, спрямованих на торгівлю людьми. Здійснення аудіоконтролю особи (осіб) меншою мірою забезпечує ідентифікацію осіб, чиї протиправні дії зафіксовані конфідентом
Джерела доказів, які можуть бути сформовані внаслідок проведення цієї НС(Р)Д	Про результати аудіо-, відеоконтролю особи складається протокол, відповідно до вимог ст.ст. 104, 106, 252 КПК, до якого додаються технічні носії інформації з аудіо-, відеозаписом розмов або даних у іншій формі щодо поведінки особи, яка вчинила дії, пов'язані і з торгівлею людьми. Щодо змісту одержаної інформації особи, стосовно яких була проведена ця НС(Р)Д, допитуються. При запереченні факту здійснення зафіксованих розмов або їх реального змісту призначаються відповідно фоноскопична або лінгвістична експертизи, а при запереченні особи факту її присутності на відеозаписі – призначається портретна експертиза

5. Допит потерпілих

У кримінальному провадженні щодо злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, показання потерпілого можуть бути надані такими суб'єктами:

- фізичною особою, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК);

- фізичною особою, яка набула прав і обов'язків потерпілого, оскільки є близьким родичем або членом сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть цієї особи (ч. 6 ст. 55 КПК);

- фізичною особою, яка набула прав та обов'язків потерпілого, оскільки є близьким родичем або членом сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення ця особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви (ч. 6 ст. 55 КПК).

Права потерпілого
1. Право бути повідомленим про свої права та обов'язки, зокрема щодо процесуальної регламентації давання показань. 2. Право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. 3. Право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати під час досудового розслідування і судового розгляду. 4. Право мати представника та в будь-який момент кримінального провадження (заразом і під час допиту) відмовитися від його послуг. 5. Право давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою або мовою, якою ведеться кримінальне провадження (ст. 56, ч. 2 ст. 95 КПК).

Обов'язки потерпілого
1. Прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття.

2. Не перешкоджати встановленню обставин учинення кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю (ст. 57 КПК). Водночас важливо наголосити, що давання показань потерпілим під час досудового розслідування та судового розгляду є правом, а не обов'язком потерпілого.

Враховуючи положення ст. 91 КПК, *предметом показань потерпілого* є аналогічним до предмета показань свідка і може охоплювати обставини події кримінального правопорушення, винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення тощо.

Аналогічно до оцінки судом показань свідка, суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями потерпілого, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ст. 95 КПК). Значення показань потерпілого полягає у встановленні обставин, які мають значення для правової кваліфікації діянь, прийняття рішення про заходи забезпечення кримінального провадження, висунення версій і планування проведення слідчих (розшукових) дій із метою отримання (збирання) доказів або перевірки отриманих доказів, виконання інших завдань досудового розслідування.

Показання потерпілого, як і показання свідка, підлягають ретельній перевірці й оцінці сукупно з усіма обставинами, встановленими у кримінальному провадженні. Закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом не може бути обґрунтовано суперечливими показаннями потерпілого, не підтвердженими іншими доказами, а також показаннями. Ймовірність, що потерпілий може надати показання, які не відповідають дійсності. Причинами цього під час розслідування торгівлі людьми можуть бути:

- помилкове сприйняття подій і фактів;
- намагання обмовити певну особу через неприємні стосунки;

– намагання перебільшити винуватість підозрюваної особи;

– неможливість надати об'єктивні показання у зв'язку з перебуванням у хворобливому стані.

В разі сумнівів у здатності потерпілого правильно сприймати події, давати показання і розуміти їх значення, керувати власними діями і передбачати їх наслідки, доцільно провести судово-психологічну або комплексну психолого-психіатричну експертизу, результати якої можуть суттєво вплинути не лише на оцінку показань особи, а й прийняття рішення у кримінальному провадженні по суті. З метою перевірки показань потерпілого можуть бути проведенні додаткові, повторні допити, одночасні допити, слідчі експерименти, інші слідчі (розшукові) дії.

Обставини, які можуть бути з'ясовані під час допиту потерпілих
<i>Обставини, що спонукали, стали підставою для виїзду за кордон:</i> 1. Добровільний характер виїзду за кордон (також і внаслідок обману або зловживання довірою) чи вимушений (унаслідок застосування насильства, погроз, наявності боргових зобов'язань, також і штучно створених злочинцями – з обов'язковим відображенням конкретних обставин застосування такого насильства, погроз тощо). 2. Обізнаність про справжню мету виїзду (вивезення) за кордон (у разі необізнаності – що обіцяли і як це аргументували злочинці). Як саме дії злочинців змусили потерпілу особу виїхати за кордон і призвели до подальшої її експлуатації (навіть у разі добровільного виїзду). 3. Конкретні вияви фізичного та психологічного насильства (серед яких погрози, механізм морального впливу, психологічного тиску та приниження людської гідності). Місця їх застосування (з конкретизацією території України чи за її межами) та особи, які брали в цьому участь. <i>Обставини вербування:</i> 1. Як і за яких обставин потерпіла особа познайомилася з вербувальником (вербувальниками) й організатором (організаторами) виїзду за кордон. 2. Хто саме контактував із нею, пропонуючи майбутню поїздку.

3. Які були пропозиції щодо характеру її роботи за кордоном, умов та оплати праці (зокрема, чи йшлося про проституцію, надання інших сексуальних послуг, роботу в шкідливих чи важких умовах).
4. Яких домовленостей досягнуто, також і про оплату послуг посередників, оформлення документів, придбання квитків тощо.

Обставини переміщення, переховування:

1. Як оформлювалися потрібні для виїзду документи. Хто це робив. Що відомо потерпілим із цього приводу.
2. Як здійснювався перетин державного кордону України або інших країн (час, місце, спосіб, інші обставини). Хто супроводжував потерпілих.
3. Чи спілкувалися особи, які супроводжували, з працівниками прикордонної служби. Що відомо про це потерпілим.
4. Куди саме потерпілі прибули. Хто зустрічав на місці призначення. Як розвивалися далі події.

Обставини передачі або одержання людини, її експлуатації:

1. Як вирішувалося питання працевлаштування потерпілих (зокрема, якщо експлуатація почалась одразу, які пояснення надав новий «хазяїн», чи посилався він на попередню домовленість із українськими організаторами).
2. Як вирішувалося питання про оформлення документів для перебування потерпілих на території країни призначення.
3. На яких умовах та в якій сфері потерпілі працювали за кордоном.
4. Чи протестували потерпілі проти експлуатації та неналежних умов праці.
5. Якщо так, то які механізми примушування застосовувалися (характер погроз, насильства або зловживання довірою).
6. Чи зверталися потерпілі в країні перебування до правоохоронних органів, в інші державні установи або до консульств (посольств) України. Якщо ні, то чому.
7. Що відомо потерпілим про учасників злочинної групи, інших осіб, з якими вони спілкувалися під час згаданої події (вербувальники, кур'єри, фотографи, представники паспортних служб тощо), а також про інших потерпілих, які опинилися разом із ними за кордоном у аналогічних обставинах.

Для деталізації показань потерпілого, слідчий повинен також встановлювати:

1. Повний, детальний фізичний опис усіх підозрюваних, імена яких відомі або невідомі, а також опис усіх транспортних засобів (внутрішній і зовнішній вигляд, включаючи

пошкодження, наклейки на вікнах, оббивку крісел, іграшки на дзеркалі заднього виду тощо) та приміщень (двері, замки, меблі, оздоблення, картини або інші особливості приміщень), які мають відношення до кримінального провадження.

2. Вік жертв злочину, кількість злочинів, кількість жертв, кількість торгівців людьми та їх функції, їх інформованість про спільну мету злочину, планування.
3. Чи не залишилися будь-які документальні докази такі, як візитки готелів, сутенерів чи клієнтів, квитанції або копії рекламних оголошень тощо, чи вівся щоденник із записом подій, які з ними відбувалися.
4. Як відбувалося спілкування між потерпілою стороною та торгівцями людьми: листування, звичайний телефон, мобільний телефон, факс, електронна пошта. Номери та/або адреси.
5. Чи користувалися торгівці людьми портативним комп'ютером або кишеньковим органайзером. Якщо користувалися, то якого виробника та чи не знають вони такі деталі, як коди доступу, компанію-провайдера послуг електронної пошти тощо.
6. Чи користувалися торгівці людьми на будь-якому етапі вербування та вивозу банківськими картками, кредитними картками, подорожніми чеками або дисконтними картками. Коли, з якою метою (для оплати квитків; оформлення візи; купівлі товарів у безмитних магазинах тощо).
7. Наскільки потерпіла особа була обмежена у пересуванні, чи тримали її в одному приміщенні або ж дозволяли вільно пересуватися в межах встановленої площі. Чи повідомляли про наслідки, якщо вона намагатиметься втекти: якщо так, необхідно отримати детальну інформацію про природу погроз та осіб, які їх висловлювали. Чи були свідки будь-яких цих подій.
8. Чи були акти насильства і скільки разів, де це відбувалося, яким був конкретний характер насильства і повний опис заподіяних ушкоджень. Чи був сексуальний напад вагінальним або анальним зґвалтуванням, або ж це був примусовий оральний або мануальний напад. Чи демонструвала потерпіла жестами або словами свою відмову або незгоду, як саме вона це робила. У випадках сексуального насильства жертви торгівлі людьми часто кажуть, що вони нічого не казали нападнику і ніяк не відбивалися та просто піддавалися насильству, щоб не постраждати від фізичного насильства в

додаток до сексуального – дуже важливо занотувати ці обставини (не тільки через те, що такий напад може кваліфікуватись як зґвалтування навіть за відсутності демонстрації відмови або незгоди, а й тому, що це показує повне пригнічення та рабське становище жертви торгівлі людьми).

9. Усі медичні подробиці (у випадках, пов'язаних із вилученням органів/тканин або донорством), пов'язані з місцем, де проводилося обстеження та/або видалення органів; які саме органи, розташування і опис медичного обладнання та персоналу, який брав у цьому участь; будь-які пов'язані з цим фінансові операції, як та кому платили гроші; подробиці, пов'язані з реципієнтами, тощо.
10. Чи відомі торговцям людьми домашня адреса потерпілої особи або будь-яка інша інформація про її рідних і близьких; чи стверджували вони, що їм відома ця інформація до того, як її продали.
11. Суб'єктивну оцінку наслідків цього злочину для потерпілої особи, оскільки беручи до уваги найпоширеніші способи торгівлі людьми, якими користуються злочинці в Україні, зазвичай доказова підстава в Україні буде обмежуватися доказами проти торговців людьми, які вербували, а після цього продавали жертв торгівлі людьми в інші країни. Однак це не означає, що деталізовані показання про те, що відбувалося з потерпілими за межами української юрисдикції та злочини, які були скоєні іншими людьми (головно іноземними громадянами), які не підсудні українським судам, слідчим не потрібні. Навпаки, потрібні й необхідні, бо саме так доводиться зв'язок між особою, що продала людину, та особою, яка купила цю людину, а головне, мета – експлуатація.

6. Допит свідків

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Окрім того, кримінальний процесуальний закон передбачає коло осіб, які через свій специфічний статус у суспільстві не можуть бути допитані як свідки (ч. 2 ст. 65 КПК). Слідчий перед допитом повинен роз'яснити особам положення ч. 2 ст. 65 КПК, повідомивши, що ті вправі не давати відповіді на запитання щодо даних, зазначених у цій нормі, про це робиться відмітка у протоколі.

Необхідно врахувати, що в ч. 3 ст. 65 КПК міститься положення, яке дозволяє допитати осіб, передбачених пп. 1–5 ч. 2 ст. 65 КПК як свідків у разі, якщо особа, від якої їм стали відомі такі відомості, звільнить їх від обов'язку зберігати професійну таємницю. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, яка довірила зазначені відомості.

Не можуть бути допитані як свідки
Захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника
Адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю
Нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю
Медичні працівники й інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю
Священослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих
Журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації

Судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали
Особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення
Особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи
Особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи.

Свідок має право
Знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується
Користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката
Відмовитися давати показання стосовно себе, близьких родичів і членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК не підлягають розголошенню
Давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача.
Користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому складно тримати в пам'яті
На відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для давання показань
Ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження
Заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом
Заявляти відвід перекладачу

Свідок зобов'язаний
Прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду
Давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду
Не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків

Кримінальна відповідальність свідка
За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду (ст. 384 КК України)
За відмову свідка від давання показань без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України (ст. 385 КК України)

Згідно з кримінальним процесуальним законодавством (ст.ст. 133, 135–137 КПК), слідчий, прокурор під час досудового розслідування має право викликати свідка кримінального провадження у встановлених КПК випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії. Також слідчий, прокурор під час досудового розслідування мають право викликати особу, якщо є достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою.

Свідка викликають до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефоном або телеграмою, допитують за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати.

Кожен зі свідків має бути допитаний окремо, без присутності інших свідків, водночас слідчий повинен ужити заходів для того, щоб свідки, викликані в одному кримінальному про-

вадженні, не могли спілкуватися між собою до завершення допиту, оскільки вони можуть обмінятися думками, розповісти про відомі їм обставини, у результаті цього показання свідків можуть стати однотипними.

Допит має відбуватися з дотриманням належної обстановки і відповідної поведінки слідчого, тому що це справляє на хід допиту великий вплив. Кожна людина (в особі свідка у кримінальному провадженні) має потребу в індивідуальному підході, тому завданням слідчого є створення сприятливої обстановки допиту.

Допит свідків зазвичай не охоплює з'ясування обставин усіх перелічених стадій реалізації умислу торгівлі людьми, тому учасники кримінального процесу дають показання тільки щодо окремих аспектів кримінального правопорушення.

Допит свідка можна поділити на декілька етапів
Встановлення комунікативного контакту
З'ясування особи допитуваного
Роз'яснення ходу проведення допиту
Роз'яснення прав та обов'язків допитуваному
Вільна розповідь
Запитання слідчого та прокурора і відповіді на них допитуваним
Пред'явлення доказів
Актуалізація забутого в пам'яті
Процесуальне оформлення проведеного допиту

Тактичні прийоми допиту свідків у провадженнях цієї категорії мають сприяти відтворенню події, яка відома свідку, бути спрямованими на викриття неправди і встановлення мотивів замовчування в показаннях свідка, виявлення помилок у свідченнях і їх усунення. Предмет допиту свідка охоплює будь-які обставини, що підлягають встановленню у такому провадженні: і ті, що входять до предмета доказування, і ті, що необхідні для збирання та правильної оцінки доказів. Оскільки зазвичай коло свідків у провадженнях щодо торгівлі людьми є доволі вузьким і часто такі свідки пов'язані з підозрюваним родинними чи діловими зв'язками, перед допитом потрібно

детально з'ясувати у свідка характер таких зв'язків, що може знадобитися для належної оцінки відповідних показань судом надалі.

Можна умовно згрупувати свідків у кримінальних провадженнях щодо торгівлі людьми у три групи:

1. До першої групи свідків можна віднести осіб, які можуть підтвердити вчинення певних дій підозрюваними (обвинуваченими) щодо підготовки або вчинення ними торгівлі людьми (працівники державних органів, організацій та установ, які причетні до оформлення закордонних паспортів, інших необхідних для виїзду за кордон документів і можуть у зв'язку з цим указати на осіб, які зверталися до них з цього приводу чи прохали їх про пришвидшення такого оформлення або у разі використання підроблених документів – про підробку таких документів тощо).

Типові питання свідку
Місця, час, обстановка зустрічей осіб щодо оформлення, підробки документів?
Чи було передання коштів для оформлення документів, якщо так, у якому розмірі?
Яку легенду повідомлено підозрюваним для оформлення чи підробки документів?
Чи був присутній потерпілий?
Які документи підписувалися потерпілим?
Копії та оригінали яких документів подавалися підозрюваним?
Які документи видано потерпілій особі на руки?
Які ознаки зовнішності особи підозрюваного, котрі зверталися щодо оформлення або підробки документів?

Якщо водночас йдеться про рядових працівників указаних установ і організацій (які виконували обов'язки суто технічного характеру), під час їх допитів необхідно також з'ясувати – вказівки яких саме посадових осіб щодо видачі завідомо неправдивих документів вони виконували, роль кожної з таких осіб, які були причетні до цих подій.

2. До другої групи належать свідки з-поміж осіб, які добре знають потерпілих (друзі, знайомі, співробітники, сусіди, деякі з родичів потерпілих тощо).

Важливе значення для доказування факту торгівлі людьми можуть мати показання родичів, знайомих потерпілих, яким зі слів останніх може бути відомо про те, що вони були вивезені за кордон обманним шляхом (наприклад, під виглядом працевлаштування), що їх примушували займатися проституцією шляхом застосування насильства, погроз, залучення до боргової кабали. Не виключена наявність у таких осіб переданих у зв'язку з цим потерпілими листів, записок із проханням про допомогу в поверненні в Україну, відшуканні коштів на погашення боргу тощо.

Типові питання свідку	
Особові дані потерпілого	Прізвище, ім'я, по батькові
	Місце народження
	Вік
	Де виріс, у яких відносинах перебуває з рідними
	Освіта, професія
Чи потерпілий ділився інформацією щодо влаштування на роботу?	Якого типу робота
	Як дізнався про роботу, звідки і від кого
	Які умови праці
	Кількість робочих години, яка оплата і спосіб оплати
Чи потерпілий повідомляв інформацію щодо поїздки за кордон?	Як потрапив до місця призначення, сам чи у супроводі, яким видом транспорту
	Чи мав необхідні документи щодо виїзду за кордон, як оформлялися документи, у кого вони знаходились під час подорожі
Чи потерпілий повідомляв інформацію, що стосується місця призначення?	Правила й умови роботодавця, щодо майбутньої роботи
	Місце ночівлі
	Чи обмежували у вільному пересуванні та спілкуванні з близькими й рідними
	Чи забрали особисті документи, гроші, засоби зв'язку

Чи потерпілий повідомляв інформацію стосовно роботи?	Який тип робіт виконував, умови, обов'язки, права, покарання
	Місце праці
	Яке ставлення роботодавця, наглядача до потерпілого (цькування, погрози, залякування, насильницькі дії тощо)
	Місце проживання й умови

3. Третя група – свідки з числа осіб, які добре знають підозрюваних.

Під час допиту свідків цієї категорії варто брати до уваги деякі фактори, що негативно впливають на об'єктивність свідчень: родинні стосунки з підозрюваним (подружжя, батьки, брат, сестра та ін.); небажання псувати дружні стосунки (сусід, колега, близький знайомий); підкуп свідків; їх безпосереднє сприяння підозрюваному під час підготовки до вчинення злочину.

Питання, що з'ясовуються при допитах осіб, що добре знають підозрюваних, мають бути спрямовані на отримання відомостей про подію злочину, дії підозрюваного, що передували вчиненню торгівлі людьми, особу підозрюваного. Вказані обставини з'ясовуються за допомогою таких основних питань.

Типові питання свідку
У яких відносинах є свідок із підозрюваним (родичі, сусіди, товариші)
Дані про особу підозрюваного: анкетні; фізичні (ріст, вага, особливі прикмети); психологічні (навики, характер); інтереси і спосіб життя
Взаємини свідка з підозрюваним (дружелюбні, довірливі, неприязні тощо)
Що свідку відомо про характер учинених дій підозрюваним, якщо так, то звідки це стало йому відомо
Період злочинної діяльності підозрюваного
Що свідкові відомо про коло осіб, які брали участь на всіх етапах злочинної діяльності
Чи збиралися в його квартирі товариші, обговорюючи плани і масштаби злочинних операцій

З якими абонентами підозрюваний вів міжнародні телефонні переговори, як часто
Чи має підозрюваний приятельські, ділові зв'язки з працівниками відділів у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, правоохоронних органів, прикордонниками; якщо так, то які і з ким
Чи траплялися випадки давання будь-якій посадовій особі неправомірної вигоди для сприяння у вчиненні торгівлі людьми

Свідчення родичів, близьких і друзів підозрюваних вимагають критичної оцінки і всебічної перевірки. Тому слідчому важливо правильно визначити черговість виклику свідків для допиту. Насамперед потрібно допитати тих свідків, сумнівність яких не викликає сумнівів. Осіб, не зацікавлених у встановленні істини у провадженні, потрібно допитувати після того, як буде зібрано достатньо доказів, отриманих із достовірних свідчень інших свідків.

7. Обшук

Обшук – це обґрунтована доказами, що є в кримінальному провадженні, слідча (розшукова) дія, суть якої полягає у примусовому обслідуванні особи, житла чи іншого володіння особи з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Від інших слідчих (розшукових) дій обшук відрізняється передусім своїм пошуковим і примусовим характером.

Пошуковий характер обшуку полягає в тому, що насамперед ця слідча (розшукова) дія спрямована на відшукування матеріальних носіїв відомостей, які стосуються події кримінального правопорушення, та причетних до неї осіб і мають значення для швидкого, повного й неупередженого розслідування. Особливість характеру пошукових дій під час проведення обшуку обумовлюється тим, що слідчий не завжди володіє вичерпною інформацією про предмет пошуку (тобто йому може бути відома тільки його родова характеристика) та його точне місцезнаходження, тобто слідчий, призначаючи проведення обшуку, не завжди може визначити, яка саме річ, документ, де саме у приміщенні або у кого знаходиться.

Примусовий характер проведення цієї слідчої (розшукової) дії полягає у тому, що проведення обшуку, тобто обстеження приміщень, ділянок місцевості, особи та інших об'єктів може бути здійснено і без наявності згоди особи, що обшукується. Під час проведення обшуку слідчий має право розкривати закриті приміщення і сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у ч. 6 ст. 236 КПК. Здійснювати ці й інші дії примусового характеру під час проведення обшуку слідчий може лише за наявності в нього вмотивованої ухвали слідчого судді про надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України, ч. 2 ст. 234 КПК). У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя

людей і майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, слідчий, прокурор можуть до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи для проведення обшуку, однак, й у цих випадках прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язані невідкладно після здійснення обшуку житла чи іншого володіння особи звернутися з клопотанням до слідчого судді про проведення обшуку (ч. 3 ст. 233 КПК). Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК (ч. 3 ст. 233 КПК).

Види обшуку	
<i>Залежно від об- сягу обстеження об'єктів обшуку</i>	– Основний, під час якого обстежуються всі складові об'єкта обшуку; – додатковий обшук, коли виникає необхідність провести обшук на місці, яке не досліджувалося під час первинного обстеження об'єкта обшуку
<i>За послідовністю</i>	– Первинний; – повторний, коли повністю наново обстежується об'єкт обшуку, через його неякісний первинний обшук або з тактичних міркувань
<i>За одночасністю</i>	– Одиночний; – груповий, коли одночасно проводяться декілька обшуків у одному кримінальному провадженні з метою реалізації певного тактичного завдання (наприклад, під час розслідування злочинів, учинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою або злочинною організацією, декілька слідчих груп у один і той самий час на різних об'єктах обшуку за єдиним керівництвом і планом проводять обшуки для недопущення знищення злочинцями й іншими зацікавленими особами матеріальних об'єктів, що мають значення для кримінального провадження)

<i>За кількістю слідчих, що беруть участь у проведенні обшуку одного об'єкта</i>	– Одним слідчим; – групою слідчих, коли до обшуку залучаються декілька слідчих, які під керівництвом керівника слідчої групи, що розслідує кримінальне правопорушення, проводять обшук об'єкта, великого за площею, кількістю приміщень, із метою забезпечення його якнайшвидшого та повного обстеження
<i>Залежно від характеру предметів пошуку</i>	– Предметів, що можуть бути речовими (або письмовими) доказами, знарядь і засобів учинення кримінального правопорушення, предметів, що містять сліди кримінального правопорушення, інших предметів, що є у певному зв'язку із кримінальним правопорушенням, різні документи, предмети, заборонені до обігу або обіг яких обмежений, речі і цінності, здобуті злочинним шляхом; – цінностей і майна підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна; – розшукуваних осіб; – трупів або частин розчленованого трупа

Фактичними підставами для прийняття слідчим суддею рішення про проведення обшуку є наявність достатньої сукупності відомостей, отриманих у результаті проведення інших слідчих (розшукових) і НС(Р)Д, оперативно-розшукових заходів (**важливо: протоколи та додатки до останніх повинні бути надані слідчому і розтаємнені для посилання на них як на джерело доказів у кримінальному провадженні та надання з матеріалами кримінального провадження слідчому судді**), які дають йому підстави вважати, що у певному місці, або у певної особи знаходиться певна річ або предмет, які мають значення для кримінального провадження, або розшукувана особа (ч. 2 ст. 223, ч. 1 ст. 234 КПК). Ці документи надаються слідчому судді слідчим разом із клопотанням, погодженим із прокурором, про надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи. Клопотання повинно містити відомості, наведені у ч. 3 ст. 234 КПК.

Під час підготовки до обшуку одним із основних елементів є визначення кола учасників обшуку. Обшук проводить

слідчий або уповноважена особа оперативного підрозділу, якій прокурором, слідчим доручено проведення обшуку (ст. 41 КПК). *Обов'язкові учасники* обшуку передбачені ч. 7 ст. 223, ст. 236 КПК:

1) обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування цієї слідчої (розшукової) дії. Кількість понятих, присутніх під час обшуку, може бути більшою, виходячи із тактичних завдань обшуку й особливостей об'єкта обшуку (наприклад, під час проведення обшуку в квартирі багатоповерхового будинку з метою фіксації факту можливого викидання з вікна квартири предметів, що мають значення для кримінального провадження, можуть додатково запрошуватися двоє чи більше понятих, які знаходитимуться під вікнами цієї квартири, або коли обшук проводиться групою слідчих, між якими об'єкт обшуку розподіляється по частинах, кількість понятих визначається кількістю пошукових груп). Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження. Бажано, щоб поняті були підібрані ще до виїзду на місце проведення обшуку;

2) обшук провадиться у присутності осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Слідчий повинен вжити належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку цих осіб (ч. 1 ст. 236 КПК). Однак тут потрібно мати на увазі декілька моментів: по-перше, якщо на момент внесення клопотання та постановлення слідчим суддею ухвали про дозвіл на обшук слідчому відомо обставини, за якими присутність особи чи осіб, чиї права і законні інтереси можуть бути обмежені або порушені під час обшуку (підозрюваний оголошений у розшук, затримана особа, перебуває під вартою, особа зникла, перебуває на стаціонарному лікуванні, у відрядженні, проживає за кордоном тощо), про це слід зазначити в клопотанні слідчого до слідчого судді, а слідчий суддя відповідно повинен це відобразити у своїй ухвалі; а по-друге, обшук зазвичай належить до невідкладних слідчих (розшукових) дій, мета якого не може бути досягнута без фактора несподіваності. Тому завчасний виклик

володільця або іншої особи, у користуванні або розпорядженні якої є житло чи інше володіння особи (наприклад, представника підприємства, установи, організації, що займає приміщення, де проводитиметься обшук), є недоцільним. Такий виклик може бути здійснений за допомогою телефону чи у інший спосіб, передбачений ч. 1 ст. 135 КПК, безпосередньо перед початком обшуку. Законодавець, як очевидно з положень ч. 4 ст. 236 КПК, допускає проведення обшуку і за відсутності осіб, у житлі чи іншому володінні яких проводиться обшук. Останнє є можливим, наприклад, у ситуаціях переховування особи від органів досудового розслідування;

3) відповідно до нормативних приписів ч. 10 ст. 236 КПК, обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису. Зважаючи на те, що слідчий не може одночасно здійснювати обшук, керувати діями інших учасників обшуку, складати протокол і здійснювати аудіо-, відеозапис його ходу та результатів, до обов'язкових учасників входить особа, яка здійснюватиме аудіо-, відеозапис обшуку.

Необов'язкові учасники залучаються з метою ліпшого проведення обшуку, для охорони і спостереження, застосування науково-технічних засобів, технічної та іншої допомоги під час проведення обшуку.

Важливо! Відповідно до положень ч. 1 ст. 236 КПК, незалежно від стадії цієї слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор, інша службова особа, яка бере участь у проведенні обшуку, зобов'язані допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК. Для належної реалізації права на правову допомогу особи, в якій здійснюється обшук, слідчий не повинен перешкоджати такій особі у виклику захисника, адвоката чи представника (абз. 3 ч. 3 ст. 234 КПК). Водночас особі, в якій проводиться обшук, треба роз'яснювати можливість запросити захисника, адвоката чи представника і рішення щодо їх виклику може бути проголошено такою особою в будь-який момент проведення обшуку. Потрібно мати на увазі те, що ст. 236 КПК не містить чіткої вказівки на те, що виклик захисника, адвоката чи представника перешкоджає подальшому проведенню обшуку житла чи іншого володіння особи. Така

однозначна вказівка міститься тільки щодо обшуку особи під час його проведення (абз. 2 ч. 5 ст. 236 КПК). Однак сформувалася практика очікування приїзду захисника, адвоката, представника для проведення за його участі обшуку. Можливість участі захисника, адвоката під час обшуку, яка передбачена у ст. 234 КПК, спрямована на забезпечення підозрюваному права на захист, іншим особам – на надання ним правової допомоги, тому проведення обшуку без участі захисника, адвоката, представника, незважаючи на те, що особа заявила про запрошення захисника (адвоката, представника), розцінюється як порушення прав цієї особи та результати обшуку можуть бути визнані через це недопустимими доказами.

Відповідно до абз. 2 ч. 5 ст. 236 КПК, обшук особи здійснюється особами тієї самої статі у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката, представника для участі у проведенні обшуку особи під час обшуку житла чи іншого володіння особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Виходячи з цього, щоб не затягувати проведення обшуку житла чи іншого володіння особи рекомендується на початку обшуку вирішувати питання про те, чи здійснювати обшуки осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні особи. Якщо такі обшуки будуть проведені й особа запросила адвоката чи представника, то обшук житла чи іншого володіння особи продовжується, а обшук такої особи відкладається на три години або до прибуття адвоката, представника до завершення тригодинного терміну. Для попередження звинувачень на адресу слідчого щодо порушення права особи на захист чи правову допомогу адвоката, представника через нероз'яснення права на таку допомогу особі, ненадання можливості викликати захисника, адвоката чи представника, недотримання тригодинного проміжку для прибуття адвоката чи представника, а також факт неявки захисника, адвоката, представника, проведення обшуку особи після завершення тригодинного проміжку з моменту виклику адвоката, представника – всі ці дії та їх результати повинні бути зафіксовані в протоколі. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації незалежно від його результату у відповідному протоколі.

Проведення обшуку розпочинається з моменту збору учасників обшуку в кабінеті слідчого або в іншому, попередньо визначеному ним, місці, де слідчий проводить із ними інструктаж, розподіляє обов'язки між членами групи, вирішує питання про залучення понятих для проведення обшуку. Роз'яснення процесуальних прав і обов'язків учасникам обшуку з міркувань забезпечення раптовості проведення обшуку доцільно проводити до прибуття до об'єкта обшуку, щоб не затрачати час на це, та завчасно не розкрити факт свого прибуття для проведення обшуку особам, у яких він проводитиметься. Відповідно й аудіо-, відеозапис обшуку розпочинається з цього моменту. Після таких дій аудіо-, відеозапис для економії місця на технічному носії (відеокасеті, карті пам'яті) та заряду акумулятора тимчасово до прибуття до місця проведення обшуку припиняється, про що має бути сказано слідчим під відеозапис.

Безпосередньо обшук розпочинається з моменту отримання доступу слідчої групи до об'єкта обшуку. Перед цим відеозапис поновлюється. Слідчий, здійснивши виклик особи, за участю якої проводитиметься обшук (володілець житла чи іншого володіння особи або іншої особи, що може представляти інтереси володільця), при її прибутті відрекомендується, показує своє службове посвідчення, жетон і пред'являє їй ухвалу слідчого судді про надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи та надає її копію. Якщо особа, яка перебуває в середині об'єкта обшуку, відмовляється відчинити двері та надати безперешкодний доступ слідчому та іншим учасникам обшуку на об'єкт обшуку, то слідчий, на підставі ч. 6 ст. 236 КПК, має право прийняти рішення про примусове відкриття дверей, воріт, вікон тощо. Водночас потрібно мати на увазі, що слідчий повинен уникати не спричинених необхідністю пошкоджень дверей, замків й інших предметів. Такі ж самі дії вчиняються у разі, якщо викликана слідчим для проведення обшуку особа відмовилася прибувати на місце обшуку або вона не може бути присутньою через те, що вона переховується від органів досудового розслідування, тощо.

Після проникнення на об'єкт обшуку слідчий пред'являє особі, в якій проводитиметься обшук, ухвалу слідчого судді та доручає співробітникам оперативного підрозділу швидко

оглянути об'єкт обшуку, або здійснює це самостійно для того, щоб з'ясувати, хто знаходиться на об'єкті та запобігти можливості кому-небудь зникнути або що-небудь сховати або знищити. Якщо під час такої перевірки виявляються предмети або документи, що горять, то слідчий здійснює заходи, щоб загасити вогонь та надалі їх оглядає, з'ясовує, що це за предмети та документи, хто їх підпалив і за необхідності їх вилучає. Перед здійсненням пошукових дій під час обшуку слідчий роз'яснює всім учасникам і присутнім особам порядок проведення обшуку, їхні права й обов'язки. Слідчий має право, відповідно до ч. 3 ст. 236 КПК, заборонити будь-якій особі залишати місце обшуку до його завершення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (не виходити з приміщення без дозволу слідчого, не телефонувати та не відповідати на телефонні дзвінки, не розмовляти, не показувати одні одним жестів тощо), у зв'язку з чим він повинен роз'яснити, що невиконання цих вимог може тягти залежно від характеру дій особи адміністративну або кримінальну відповідальність.

На початку обшуку слідчий роз'яснює особі, в якій проводиться обшук, необхідність добровільної видачі матеріальних об'єктів, що вказані в ухвалі слідчого судді. Якщо така видача не відбулася, то починається обслідування місця обшуку. Потрібно мати на увазі, що у разі, якщо особа видала частину матеріальних об'єктів, що шукаються, слідчий залежно від поведінки особи, виданих об'єктів тощо може прийняти рішення про обстеження об'єкта обшуку, керуючись тим, що особа, в якій проводиться обшук, так намагається приховати більш вагомні докази її причетності або інших осіб до кримінального правопорушення.

Попереднє ознайомлення з місцем обшуку потрібне для визначення його меж, виявлення місць, що вимагають особливої уваги й спеціальних знань, а також вибору найбільш доцільних й ефективних тактичних прийомів і технічних засобів проведення обшуку.

Усі ділянки об'єкта обшуку і предмети, що перебувають на ньому, методично та детально обстежуються. Не завершивши детального обстеження однієї ділянки об'єкта обшуку, не можна переходити до іншого. Вирішальну роль тут відіграє точне виконання обов'язків кожним учасником слідчої групи,

правильний вибір засобів, що забезпечують досягнення мети обшуку. Слід мати на увазі, що для забезпечення достовірності факту виявлення певних матеріальних об'єктів під час обшуку поняті повинні бути присутніми при всіх пошукових діях слідчого й інших учасників групи, що проводять обшук. У жодному разі пошукові дії не повинні бути здійснені без присутності понять і фіксування цього на аудіо-, відеозапис.

Коли слідчий визначить, що всі необхідні пошукові дії були проведені, здійснюється процесуальне оформлення результатів обшуку. Відповідно до ст.ст. 104–107 КПК, складаються протокол, плани, схеми, упаковуються технічні носії аудіо-, відеозапису тощо. Визначається, які з виявлених предметів, документів, цінностей підлягають вилученню. Учасники обшуку ознайомлюються з протоколом і додатками до нього. Протокол виготовляється у двох примірниках, які підписують усі учасники цієї слідчої (розшукової) дії. Перед підписанням до протоколу до нього вносяться їх зауваження та доповнення, які стосуються ходу та результатів обшуку. Якщо особа, яка брала участь у обшуку, відмовляється підписувати протокол, то про це разом із поясненнями причин такої відмови зазначається в протоколі обшуку. Підписи понять засвідчують цей факт. Другий примірник протоколу обшуку вручається особі, в якій проводився обшук, а в разі її відсутності – іншій присутній особі. Під час проведення обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу вручається представникові підприємства, установи, організації.

Якщо особа, яка є власником або користується житлом чи іншим володінням особи (транспортним засобом, земельною ділянкою, гаражем, іншою будівлею чи приміщенням побутового, службового, господарського, виробничого і іншого призначення), була відсутня або під час обшуку не була присутня інша особа, що могла бути її представником (наприклад, повнолітній член родини), копія ухвали слідчого судді повинна бути залишена на видному місці у житлі чи іншому володінні особи (ч. 4 ст. 236 КПК). І хоча закон прямо не вимагає у таких ситуаціях залишати копію протоколу обшуку, однак, доцільно залишити її разом із копією ухвали слідчого судді. Після завершення такого обшуку слідчий, відповідно до ч. 4 ст. 236

КПК, зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що є в житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб (зачинити двері на замок та опечатати, якщо замок був пошкоджений, то опечатати двері та залишити охорону перед дверима до заміни замка, яка проводиться в присутності слідчого, після чого двері зачиняються і знов опечатують.

Звертаємо увагу на те, що під час обшуків у багатоповерхівках або будинках, де є вікна, які не попадають у поле зору слідчого та інших учасників обшуку, які стоять біля входу до житла чи іншого володіння особи, з метою фіксування факту можливого викидання особою з вікна речей, документів бажано залишати на вулиці додаткових понятих разом зі слідчим, який за рішенням керівника органу досудового розслідування був включений у склад слідчої групи в кримінальному провадженні, або співробітником оперативного підрозділу, який залучений до проведення обшуку. Необхідність у таких особах визначається слідчим, який проводитиме обшук із урахуванням особливостей місця проведення обшуку і можливих дій особи, в житлі чи іншому володінні якої буде проведена ця слідча (розшукова) дія.

Якщо обшук проводять декілька пошукових груп, то в кожній групі мають бути поняті та здійснюватися аудіо-, відеозапис їх дій. Протокол обшуку складає слідчий, який проводить обшук на підставі нотатків, які готують старші пошукових груп, якими мають бути тільки слідчі, члени слідчої групи у кримінальному провадженні. Так само упакуванням вилучених речей та документів займається слідчий, який проводить обшук.

8. Затримання підозрюваних

Затримання є тимчасовим запобіжним заходом (ч. 2 ст. 176 КПК).

Із моменту перебування особи поряд із уповноваженим унаслідок сили або підкорення наказу вона є затриманою, з цього моменту відраховується строк затримання (ст. 209 КПК). У випадку законного затримання іншими особами в порядку ст. 207 КПК строк перебування біля них у загальний не входить.

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому згідно з ст. 207 КПК, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Уповноважена службова особа, яка здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання і у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання й місце перебування відповідно до ст. 213 КПК, вимагати перевірку обґрунтованості затримання й інші процесуальні права, передбачені КПК.

Види затримання	
Залежно від суб'єкта, який приймає рішення про затримання	
Законне затримання	Зважаючи на вимоги ст. 207 КПК, у визначених випадках кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у ст. 482 КПК, а саме народного депутата чи судді, оскільки щодо їх затримання встановлено окремий процесуальний порядок його застосування.

	Однак затримання вважається законним лише, коли особу застали: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. Строк затримання обчислюється з моменту перебування затриманого біля уповноваженої особи. Строк доставлення до уповноваженої особи не включається. У випадках затримання особи керівником дипломатичного представництва чи консульської установи України, відповідно до вимог ст. 522 КПК, останні мають право затримати особу на необхідний строк, але не більше ніж на сорок вісім годин, і зобов'язані надати затриманій особі доступ до отримання правової допомоги. У випадку законного затримання особи капітаном судна України, він має право затримати особу на строк, необхідний для її доставлення на територію України. Також керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України або капітан судна України зобов'язані забезпечити доставлення затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб, і повідомлення про факт законного затримання слідчому органу досудового розслідування за місцем проведення досудового розслідування в Україні
Затримання уповноваженою службовою особою	Уповноважена особа згідно з порядком, визначеним у ст. 208 КПК, має право провести затримання без ухвали суду в окремих випадках, передбачених

	у статті, крім затримання народних депутатів та суддів, окремий порядок затримання яких визначений у ст. 482 КПК. Вказане затримання найчастіше застосовується на практиці, оскільки, на нашу думку, найбільше відповідає природі затримання як тимчасового заходу. Так, уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Уповноваженими службовими особами можуть бути працівники органів: – Національної поліції; – органів безпеки; – органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; – органів Державної кримінально-виконавчої служби України; – органів Державної прикордонної служби України; – НАБУ; – ДБР.
--	--

	Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує. Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, згідно з вимогами ст. 104 КПК. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору
Затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу	Згідно з ст.ст. 187–191 КПК, до підозрюваного може бути застосовано затримання з метою приводу. Так, прокурор або слідчий за погодженням із прокурором у порядку ст. 188 КПК має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу втрачає законну силу з моменту: 1) приводу підозрюваного, обвинуваченого до суду; 2) закінчення строку дії ухвали, зазначеного в ній, або закінчення шести місяців із дати постановлення ухвали, у якій не зазначено строку її дії;

	2⁻¹) добровільного з'явлення підозрюваного до слідчого судді, а обвинуваченого до суду, про що слідчий суддя, суд повідомляє прокурора; 3) відкликання ухвали прокурором. Затримана на підставі ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше тридцяти шести годин із моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до слідчого судді, суду, який постановив ухвалу про дозвіл на затримання з метою приводу
Залежно від правового статусу осіб, яких затримують	
Затримання пересічних громадян України, іноземців, осіб без громадянства	Здійснюється на підставі й у порядку ст.ст. 207, 208 КПК. Під час затримання громадянина іноземної держави за вчинення ним злочину на території України має бути повідомлено про цей факт дипломатичне, консульське представництво держави, громадянином якої він є
Затримання окремих категорій осіб	Затримання працівника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов'язків та пов'язані з цим особистий обшук і огляд його речей застосовуються лише в присутності офіційних представників такого органу (ч. 6 ст. 208 КПК). Затримання судді, згідно з ч. 1 ст. 482 КПК, здійснюється за згодою ВРП. Без згоди ВРП суддю не може бути затримано до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або одразу після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута. ВРП розглядає подання

	про надання згоди на затримання судді не пізніше п'яти днів із дня отримання подання. Затримання народного депутата України, згідно з ч. 2 ст. 482 КПК, не може бути здійснено без згоди ВРУ. <i>Глава дипломатичного представництва і дипломатичний персонал, а також члени їх сімей, якщо вони проживають разом та не є громадянами України, користуються особистою недоторканністю і не можуть бути заарештовані або затримані. Не може бути затриманий дипломатичний кур'єр, статус якого підтверджується офіційним документом, у якому вказана кількість місць, що становлять дипломатичну пошту, під час виконання своїх обов'язків</i>
Затримання з метою екстрадиції (ст. 582 КПК)	Особі, яка затримана у зв'язку з її розшуком компетентним органом іноземної держави для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку, роз'яснюється її право надати згоду на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) у спрощеному порядку, а також право на відмову від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності у разі надання згоди на її видачу (екстрадицію). Затримання на території України особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із учиненням кримінального правопорушення, здійснюється уповноваженою службовою особою. Про затримання негайно інформується прокурор, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання. Повідомлення прокурору, до якого додається копія протоколу затримання, повинно містити докладну інформацію про підстави та мотиви затримання.

	Прокурор, отримавши повідомлення, перевіряє законність затримання особи, яка розшукується компетентними органами іноземних держав, та негайно інформує відповідну регіональну прокуратуру. Про затримання таких осіб відповідна регіональна прокуратура протягом шістдесяти годин після затримання повідомляє відповідний центральний орган України, який протягом трьох днів інформує компетентний орган іноземної держави. Про кожен випадок затримання громадянина іноземної держави, який учинив злочин за межами України, відповідна регіональна прокуратура також повідомляє Міністерство закордонних справ України. Затримана особа негайно звільняється у разі, якщо: 1) протягом шістдесяти годин із моменту затримання вона не доставлена до слідчого судді для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу тимчасового або екстрадиційного арешту; 2) встановлено обставини, за наявності яких видача (екстрадиція) не здійснюється. Порядок затримання таких осіб і розгляду скарг про їх затримання здійснюється відповідно до ст.ст. 206 та 208 КПК.
--	--

За місцем проведення затримання може бути здійснене в приміщенні (житлових домах, квартирах, окремих будовах тощо); на вулиці; у громадських місцях (митницях, вокзалах, барах, кафе, ресторанах тощо); на відкритій місцевості (в лісі, у горах, пересічній місцевості тощо); на транспортних засобах (автобусах, поїздах, повітряних, морських суднах). Залежно від кількості затримуваних осіб затримання може бути одиночне або групове (поділяється на одночасне та різночасне).

Строки затримання – не більше 72 год (ст. 211 КПК) у випадку затримання без ухвали суду в порядку ст.ст. 207, 208 КПК.

Однак потрібно зауважити, що особу слід негайно звільнити у разі, якщо їй не вручено повідомлення про підозру після двадцяти чотирьох годин із моменту затримання (ч. 3 ст. 278 КПК), а також, якщо не пізніше шістдесяти годин із моменту затримання вона не доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання їй запобіжного заходу.

Повідомлення про затримання. Затриманому необхідно надати можливість негайно повідомити про своє затримання, однак це може зробити уповноважена особа, яка затримала у разі обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання може бути зашкоджено досудовому розслідуванню.

Повідомляють про затримання та місце його перебування:

- близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором затриманого;
- батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування – у разі затримання неповнолітнього;
- відповідний розвідувальний орган – у разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків;
- Міністерство юстиції України (протягом 24 годин) – у разі затримання державного виконавця;
- Міністерство юстиції України та Раду приватних виконавців України (протягом 24 годин) – у разі затримання приватного виконавця.

Окрім зазначеного, у порядку ст. 483 КПК, про застосування запобіжного заходу повідомляються:

- відповідні органи адвокатського самоврядування щодо адвокатів;
- органи та службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад щодо інших категорій осіб, передбачених у ст. 480 КПК.

Під час застосування затримання може бути взаємодія між слідчим, оперативними підрозділами Національної поліції, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України.

9. Допит підозрюваних

Підозрюваний має право (ст. 42 КПК):

- 1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;
- 2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення;
- 3) на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;
- 4) не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;
- 5) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;
- 6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання;
- 7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями ст. 213 КПК;
- 8) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;
- 9) брати участь у проведенні процесуальних дій;
- 10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;
- 11) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

13) заявляти відводи;

14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК;

15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому цим Кодексом;

17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;

18) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Особливості допиту неповнолітнього підозрюваного

Допит неповнолітнього підозрюваного здійснюється згідно з правилами у присутності захисника (ст. 490 КПК).

Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день (ст. 226 КПК).

Якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря.

До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право ставити запитання неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому. Слідчий, прокурор вправі відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесено до протоколу.

У разі отримання доказів з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним у цьому кримінальному провадженні, їх може бути визнано недопустимими (ч. 3 ст. 87 КПК).

Допит підозрюваних потрібно проводити невідкладно після затримання осіб, оскільки фактор раптовості дасть змогу обмежити їх обізнаність щодо інформації, якою володіє слідчий.

У провадженнях про злочини, пов'язані з торгівлею людьми, предмет допиту визначається необхідністю установлення даних, що дадуть змогу підтвердити факт учинення злочину, наявністю ознак попередньої змови групи осіб чи організованої групи, індивідуалізувати роль і вину кожного з її учасників.

Першими рекомендовано допитувати осіб, які є співучасниками або виконувати другорядні ролі, технічні функції у загальній схемі торгівлі людьми. У разі наявності підстав таких учасників можна допитувати як свідків, щоб надалі на їх свідченнях базувати обвинувачення головних виконавців і організаторів кримінальних правопорушень. З'ясувати це доволі складно, адже для злочинних формувань торгівців людьми є характерною наявність групи лідерів, які здійснюють стратегічне управління, формують ідеологію групи, об'єднують зусилля різних її членів, розподіляють кошти. Через те, що лідери таких злочинних груп не завжди беруть участь у вчиненні цього злочину, вживають усіх можливих засобів приховання своєї причетності до діяльності угруповання, слідчому потрібно зосередитися на функціональному аналізі групи, виявленні рольових функцій її учасників.

Ключовими обставинами, які підлягають з'ясуванню під час допиту підозрюваних, є:

1. Коли, де, з ким, із чийої ініціативи та за яких обставин досягнуто домовленості щодо продажу потерпілих, які умови стосовно цього (вивезення за кордон, перебування в цих країнах, оплати тощо) були узгоджені та як вони виконувалися, як підтримувався зв'язок, як здійснювалася оплата за вивезених за кордон потерпілих.

2. Ким, коли, де, та як здійснювалося вербування потерпілих, які способи використовувалися.

3. Як здійснювалося вивезення потерпілих за кордон, починаючи із оформлення потрібних для цього документів (хто оформляв, за яких обставин, якщо водночас вказані документи підроблялися – ким і за яких умов) і закінчуючи переміщенням через державний кордон України (час, місце, спосіб, якщо був незаконний перетин кордону – за яких умов, з чийою допомогою тощо).

4. Як здійснювалося «працевлаштування» потерпілих за кордоном (хто, коли і де їх зустрічав, де саме і в якій галузі вони «працювали», що їм відомо про обставини подальшого перебування потерпілих за кордоном).

5. Хто входив до складу злочинної групи та як здійснював розподіл ролей у ній (характер злочинної групи (група за попередньою змовою, організована група, злочинна організація); структура злочинної групи, зумовлена взаємозв'язками і взаємовпливом її членів, розподіл ролей; систему правил поведінки для членів злочинної групи, характер санкцій за їх порушення і види заохочень, що застосовуються щодо окремих членів; способи протидії припиненню і розслідуванню торгівлі людьми (конспірація злочинної діяльності, зв'язки членів групи (насамперед – організаторів) із представниками органів влади, відпрацювання лінії поведінки на слідстві тощо); технічне забезпечення діяльності злочинної групи (технічні засоби, що використовуються для вчинення злочину, забезпечення безпеки членів злочинної групи, підвищення ефективності протидії діяльності правоохоронних органів із припинення та розслідування злочинів тощо); наявність і розміри грошових фондів, що використовуються злочинною групою).

Підготовка й проведення допиту підозрюваних, які є іноземцями, потребує виконання таких дій: підготовка до допиту слідчого, підшукування перекладача і його відповідна перевірка, виклик іноземця, встановлення психологічного контакту між допитуваним, перекладачем і слідчим, роз'яснення процесуальних прав і обов'язків учасникам слідчої дії, безпосередній допит іноземця, фіксація ходу допиту та його результатів, переклад зафіксованих у протоколі показань і ознайомлення допитаного з протоколом і додатками до нього.

Готуючись до проведення допиту іноземця, слідчий повинен із особливою ретельністю вивчити матеріали кримінального провадження, відомості щодо особи іноземця, його соціально-психологічної характеристики, рівня інтелекту й освіти, схильностей, способу життя, характеру, обставин й мети прибуття в Україну, законності й термінів перебування у нашій державі, наявності у нього спеціальних знань, можливості спілкування українською чи російською мовами, обставин, за яких іноземець став учасником кримінально-процесуальних відносин, особливостей сприйняття іноземцем злочину, що розслідується. Це

дасть змогу слідчому правильно й вичерпно визначити предмет допиту, а потім – зміст і логічну послідовність питань, які будуть ставитимуться допитуваному. Роботу щодо визначення кола питань, які підлягають встановленню під час допиту іноземця, потрібно проводити особливо ретельно, переважно повторний допит іноземця організаційно ускладнений або й неможливий через те, що іноземець у короткий термін може виїхати за межі України. Визначаючи коло питань, на які буде запропоновано відповісти іноземцю, треба зауважити не тільки на їх зміст, тактичне значення, а й на те, що ці питання можуть бути сприйняті допитуваним як політично й ідеологічно спрямовані. Ліпше уникати постановки перед іноземцем питань щодо його політичних переконань або національних почуттів. Такі питання можуть перетворити допит або іншу слідчу дію на дискусію про політику, ідеологію або національні відносини. Проте в окремих випадках знання слідчим особистої позиції допитуваних із зазначених проблемних питань може мати значення для встановлення психологічного контакту з особою. І тому з'ясування таких обставин можна віднести до підготовки слідчого до допиту. Це можна здійснити шляхом попереднього допиту інших осіб, які знають іноземця, вивчення документів та інших матеріалів провадження. Доречним буде звернення по допомогу до співробітників оперативного підрозділу, які можуть надати слідчому корисну інформацію, що отримана від оперативних джерел. У таких випадках навіть немає потреби у розкритті джерела оперативної інформації, оскільки вона буде використана слідчим не як докази, а для обрання тактичних прийомів проведення допиту.

Також слідчому для встановлення психологічного контакту, а також попередження його втрати слід мати хоча б загальні знання щодо країни, де мешкає іноземець, або громадянином якої він є, національних традицій, населення, наявності міжнаціональної ворожнечі на батьківщині іноземця, тощо.

Слід обмірковувати не тільки зміст питань, а й форму їх постановки. Питання, звернені до іноземця, повинні бути виключно конкретними й тактовними. Також треба звернути увагу на лексику й стиль мовлення при формулюванні питань. Одне й те саме слово, особами різної соціальної, національної та державної належності може бути сприйнято іноді з іншим смисловим значенням.

10. Судові експертизи

Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження (кримінальної справи) в багатьох випадках виникають питання, вирішення яких неможливе без залучення до розслідування осіб із різними спеціальними знаннями.

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування або суду.

Використання спеціальних знань у межах слідчих (розшукових) дій допустимо лише за наявності двох умов. По-перше, результатом такого дослідження є не висновок на основі спеціальних знань, а наочний факт (наприклад, невидимий слід, виявлений за допомогою хімічних, оптичних й інших засобів); по-друге, встановлений факт повинен мати загальнодоступний характер, бути очевидним результатом проведеного дослідження для всіх учасників слідчої (розшукової) дії, які не мають спеціальних знань.

Експертна діяльність, що виходить за межі кримінального судочинства, є самостійною і регулюється спеціальними нормативними актами. Вирішення питання про спосіб проведення експертизи входить у спеціальну компетенцію експерта. Слідчий і суд не вправі втручатися в дослідження, які проводяться експертом.

Слідчий або прокурор зобов'язані звернутися з клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи щодо:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

- встановлення статевої зрілості потерпілої в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК;
- визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.

Експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження.

У разі, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання, сторони кримінального провадження мають право звернутися з клопотанням про проведення експертизи до слідчого судді.

У клопотанні зазначаються:

- 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- 4) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Особа, яка подала клопотання, повідомляється про місце і час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли її участь визнана слідчим суддею обов'язковою.

Слідчий суддя, встановивши, що клопотання подано без додержання вимог ч. 2 ст. 244 КПК, повертає його особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

Слідчий суддя задовольняє клопотання, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що для вирішення питань, які мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта.

Слідчий суддя самостійно визначає експерта, якого необхідно залучити, або експертну установу, якій необхідно доручити проведення експертизи.

До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені експертів особаю, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особаю, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, яка звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до положень ст. 245 КПК.

Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він був залучений.

Навіть у тих випадках, коли слідчий володіє спеціальними навиками на рівні експерта, він не має права замінити його і суміщати в одній особі функції органу досудового розслідування й експерта.

Зміст висновку експерта визначається у ст. 102 КПК.

Оцінюючи висновок експерта, необхідно брати до уваги низку обставин:

- кваліфікацію експерта, рівень його теоретичної підготовки й практичні навики; або відповідають ці вимоги завданню, яке йому запропоновано;
- матеріал, який мав експерт; чи досить його було для проведення експертизи;
- чи не відобразилися на висновку неповнота або недоброякісність матеріалу, поданого експертів;
- чи відповідають висновки експерта тим даним, які ним отримані в ході дослідження; чи аргументовані висновки або достовірні дані, покладені в обґрунтування висновків;

– чи відповідають фактичні дані й висновки, що містяться у висновку експерта, іншим доказам у кримінальному провадженні; які між ними суперечності, чи можна їх подолати без призначення повторної, додаткової експертизи;

– науковість проведеного експертом дослідження, рівень розвитку відповідної галузі наукових знань; які методи дослідження використовував експерт, або перевірені ці методи достатньою мірою наукою і практикою;

– чи проведена експертиза відповідно до вимог кримінального процесуального закону й правил її провадження; які були відхилення від цих норм, чим вони викликані й як відобразилися на повноті та вірогідності висновку експерта.

Значення висновку експерта у системі засобів кримінального процесуального доказування є доволі вагомим. За допомогою вузьких спеціальних знань експерта і методик, які ним застосовуються, орган розслідування та суд отримують можливість оволодіння скритої, недоступної безпосередньому сприйняттю інформації, встановлюють суттєві обставини кримінального правопорушення, разом й ті обставини, які впливають на кримінально-правову оцінку діяння.

До судових експертиз, що найчастіше проводяться у провадженнях про торгівлю людьми, належать: судово-медична, судово-психологічна, судово-психіатрична.

Судово-медична експертиза в провадженнях про торгівлю людьми

Підстави проведення	У разі наявності даних про заподіяння потерпілій особі тілесних ушкоджень, інфікування небезпечними хворобами, зокрема вірусом імунодефіциту
Мета проведення	Для встановлення характеру, локалізації, давності й ступеня тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень чи захворювань. Шкода визначається за фізичним, психологічним і психічним показниками
Приблизний перелік питань	– Чи виявляє потерпілий ознаки будь-якого захворювання, якого саме і коли воно виникло? – Чи має потерпілий на своєму тілі ушкодження, якщо так, то який їхній характер, локалізація, давність утворення і ступінь тяжкості?

	– Який механізм утворення встановлених ушкоджень (захворювань)? – Чи знаходиться виявлене в потерпілої особи захворювання або тілесне ушкодження у причинному зв'язку із учиненими стосовно неї діями (наприклад, у разі, коли потерпілій особі не давали їжі, створювали нелюдські умови праці та проживання тощо)? – Які зовнішні чинники вплинули на фізичне здоров'я потерпілої особи? – Чи могли бути заподіяні виявлені тілесні ушкодження (захворювання) при обставинах, указаних потерпілою особою?
--	--

Судово-психологічна експертиза в провадженнях про торгівлю людьми

Основне завдання	Полягає у встановленні у підекспертного індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, основних властивостей особистості, мотивуючих чинників психічного життя та поведінки, емоційних реакцій і станів
Мета проведення	Для встановлення принципової здатності психічно здорових свідків і потерпілих (із урахуванням їх індивідуально-психологічних та вікових особливостей і рівня психічного розвитку) правильно сприймати обставини, які мають значення для провадження, надавати по них достовірні та правдиві показання, а також для встановлення у підозрюваних, обвинувачених індивідуально-психологічних особливостей, які здатні істотно впливати на зміст і спрямованість дій у конкретній ситуації
Приблизний перелік питань	– Чи виявляє потерпіла особа психічні переживання та страждання, якщо так, то який ступінь їхньої тяжкості? – Чи знаходяться виявлені у потерпілої особи психічні переживання і страждання у причинному зв'язку із учиненим стосовно неї діями (діями або бездіяльністю)? – Які основні індивідуально-психологічні особливості особи і характеру потерпілого, що можуть вплинути на його поведінку в досліджуваній ситуації?

Судово-психіатрична експертиза в провадженнях про торгівлю людьми

Предмет	Визначення психічного стану особи, якій призначено експертизу, в конкретні проміжки часу та порівняно певних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні
Підстави проведення	Наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання. Поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо)
Приблизний перелік питань	– Чи виявляє потерпіла особа ознаки хворобливого розладу психічної діяльності, якщо так, то який ступінь його тяжкості? – Чи є виявлений у потерпілого хворобливий розлад психічної діяльності у причинному зв'язку із учиненими стосовно нього діяннями (діями або бездіяльністю)? – Чи страждав підозрюваний у період, до якого належить інкриміноване йому діяння, психічним розладом? – Чи міг підозрюваний у період, до якого належить інкриміноване йому діяння, за своїм психічним станом усвідомлювати свої дії та керувати ними? – Чи був здатен підозрюваний у період, до якого належить інкриміноване йому діяння, за своїм психічним станом повною мірою усвідомлювати свої дії і керувати ними? – Чи страждає підозрюваний нині психічним розладом? – Чи здатний підозрюваний нині за своїм психічним станом усвідомлювати свої дії і керувати ними? – Чи потребує підозрюваний застосування до нього примусових заходів медичного характеру, якщо так, то яких саме?

Список використаних джерел

1. Ангеленюк А.-М. Ю. Проблеми застосування кримінального процесуального затримання стосовно народних депутатів і суддів. *Наук. вісн. ЛьвДУВС*. Вип 1. 2018. С. 282–290.
2. Виявлення, розслідування незаконної торгівлі людьми з метою експлуатації праці (стаття 149 КК України): методичні рекомендації / О. В. Авраменко, А. Я. Хитра, Ю. В. Гуцуляк та ін. Львів, 2017. 60 с.
3. Виявлення та розслідування торгівлі людьми підрозділами Національної поліції України: монографія / Д. Б. Санакоєв. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 192 с.
4. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. 2002. 196 с.
5. Навчальний посібник для суддів з питань судового провадження у кримінальних справах щодо торгівлі людьми з метою експлуатації праці (Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні). К.: Фенікс, 2014. 160 с.
6. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. 3-є видання, розшир. й доповн. Х.: Оберіг, 2018. 540 с.
7. Обмін слідчими та прокурорськими методиками у розслідуванні справ про торгівлю людьми: матеріали міжнародного семінару (28 лютого – 1 березня 2002 року). К.: Україна, 2002. 89 с.
8. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми: науково-методичні рекомендації / Д. В. Швець, К. Л. Бугайчук, Ю. О. Михайлова та ін.; за заг. ред. Д. В. Швеця та К. Л. Бугайчука. Х.: ХНУВС. 2017. 122 с.
9. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2004. 255 с.
10. Розкриття та розслідування злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»: методичні рекомендації / Н. М. Ахтирська, І. П. Багаденко, О. В. Бардацька. МВС України Головне слідче управління. К.: 2008. 37 с.

Укладачі:

**А.-М. Ю. Ангеленюк, Ю. В. Гуцуляк, О. В. Захарова,
Ю. А. Комісарчук, А. І. Кунтій, Є. В. Пряхін,
О. В. Ряшко, А. Я. Хитра, Р. М. Шехавцов**

Процесуальні можливості досудового розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми

Довідник

Редагування *Г. А. Ялечко*

Макетування *Г. Я. Шушняк*

Друк *І. М. Хоминець*

Підписано до друку 12.06.2019 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 4,88.

Тираж 100 прим. Зам № 28-19.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.